



Osaamista
ja oivallusta
tulevaisuuden
tekemiseen

Reetta Toivonen

Lapsi mukaan päätöksentekoon

Helsingin kaupungin lastensuojelun

perhekuntoutuksen käytäntöjen kehittäminen

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Toimintaterapeutti YAMK

Kuntoutuksen tutkinto-ohjelma

Opinnäytetyö

4.3.2019

Tekijä Otsikko	Reetta Toivonen Lapsi mukaan päätöksentekoon – Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen käytäntöjen kehittäminen
Sivumäärä Aika	38 sivua + 7 liitettä 4.3.2019
Tutkinto	Toimintaterapeutti YAMK
Tutkinto-ohjelma	Kuntoutuksen YAMK
Suuntautumisvaihtoehto	-
Ohjaaja	Yliopettaja FT, Salla Sipari
<p>Tämän tutkimuksellisen kehittämistyön tarkoituksena oli kehittää Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen työkäytäntöjä, jotta lapsen osallistuminen päätöksentekoon vahvistuisi. Tuotoksena muodostui kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa.</p> <p>Tutkimuksellinen kehittämistyö toteutettiin käyttäen toimintatutkimuksellista lähestymistapaa. Aineiston keruu eteni kolmessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa haastateltiin Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen lapsia. Haastatteluja tehtiin kolme yksilöhaastattelua ja ne toteutettiin teemahaastattelun keinoin. Toisessa vaiheessa lasten tuottama haastatteluaineisto vietiin perhekuntoutuksen työntekijöille järjestettyyn työpajaan, joka toteutettiin yhteiskehittelynä learning cafe- menetelmää hyödyntäen. Kolmas kehittäjäryhmä muodostui perhekuntoutuksen esimiehistä ja työryhmien edustajista. Kolmannen kehittäjäryhmän tehtävänä oli muodostaa suunnitelma siitä miten Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa lasten päätöksentekoa mahdollistavat tekijät viedään käytäntöön. Kaikki aineistot analysoitiin aineistolähtöisellä sisällönanalyysillä.</p> <p>Kehittämistyön tuotoksena muodostui kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon perhekuntoutuksessa. Päätöksentekoon perhekuntoutuksessa osallistuvat lapsi, perhe ja työntekijät. Päätöksenteon pitäisi olla näiden toimijoiden yhteistoimintaa jossa aikuiset aktiivisesti tukevat lapsen mielipiteen ilmaisua ja osallistumista. Lapsen osallistumista mahdollistaa aikuisten asettuminen toimimaan yhdessä lapsen kanssa, lapselle luontaisella tavalla. Lapselle esimerkiksi annetaan mahdollisuus tehdä jotakin samalla kun jutellaan. Työntekijät ja perhe ovat kiinnostuneita lapsen toiveista ja kysyvät lapselta suoraan. Lapsen kanssa jaetaan tietoa. Yhteisessä toiminnassa pitäisi olla mukana iloa! Päätöksentekoa tapahtuu koko ajan perheen arjessa ja perhekuntoutuksen päätöksenteossa on mukana myös perhekuntoutuksen rakenteet. Olemalla mukana niin arjenpätöksenteossa kuin rakenteellisemmassa päätöksenteossa mahdollistuu lapselle kokemus osallisuudesta.</p> <p>Tuloksia voidaan hyödyntää perhekuntoutuksen toiminnan suunnittelussa, kehittämisessä ja arvioinnissa niin Helsingissä kuin koko Suomessa. Vaikka kuvaus on tuotettu perhekuntoutuskontekstissa, voidaan sitä hyödyntää myös laajemmin lastensuojelupalveluiden kehittämisessä.</p>	
Avainsanat	lastensuojelu, perhekuntoutus, osallistuminen, osallisuus, päätöksenteko, toimintatutkimus

Author Title	Reetta Toivonen Improving child participation in the decision making process in City of Helsinki Family Rehabilitation
Number of Pages Date	38 pages + 7 appendices March 2019
Degree	Master of Health care
Degree Programme	Rehabilitation
Specialisation option	-
Instructor	Salla Sipari, Principal Lecturer
<p>The purpose of this development project was to find ways to improve child participation in the decision making process in City of Helsinki Family Rehabilitation. As a result, a description was created for the child's participation in the decision making in Family Rehabilitation.</p> <p>The development project carried out by using action research methods. Data was collected in three stages. At the first stage three children were theme interviewed separately. The collected data from these interviews was used as a starting point for the employee's co-creation, which employed the learning café method. The third development group was formed from family rehabilitation superiors and representatives from the Family Rehabilitation teams. The aim of the third development group was to plan how to support the child's participation in decision making in the city of Helsinki Family Rehabilitation. All the data was analyzed with data driven analysis methods.</p> <p>An end result of the work was a description for the child's participation in decision making in Family Rehabilitation. Decision making is co-operation between the child, the family and workers. Workers and the child's parents should actively offer support for the child's expression of his/hers opinion and participation. The child's participation is possible when the adults give the child possibility to act in a natural way. This can mean for example that the child has the possibility to do something while talking. Workers and parents are interested the child's wishes and ask questions directly from the child. Adults share information with the child. The co-operation should be joyful! Decision making occurs all the time in the family's everyday life and, as well, in the formal situations of the Family Rehabilitation. By participating in both of the decision making situations, formal and informal, it is possible that the child gets the feeling of being involved.</p> <p>The results can be used for planning, development and evaluating the performance of Family Rehabilitation in Helsinki, as well as the rest of Finland. While the description of practices has been created in the family rehabilitation context, it can benefit the development of child welfare services more broadly.</p>	
Keywords	participation, child, child welfare, family rehabilitation, decision making, action research

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Lapsen osallistuminen päätöksentekoon	2
2.1	Osallisuus ja osallistuminen	3
2.2	Osallistumisen erilaisuus eri tilanteissa	4
2.3	Osallistumisen hyödyt	5
2.4	Osallistumista estäviä tekijöitä	6
3	Lastensuojelun perhekuntoutus	7
4	Toimintaympäristö	9
5	Tutkimuksellisen kehittämistyön tarkoitus	9
6	Menetelmälliset ratkaisut	10
6.1	Tutkimuksellinen lähestymistapa	10
6.2	Tiedontuottajien valinta	11
6.3	Aineiston kerääminen	12
6.4	Aineiston analysointi	15
7	Lapsen osallistumista mahdollistavat ja estävät tekijät	17
7.1	Lapsen osallistumiseen päätöksen tekoon vaikuttavat tekijät lasten näkökulmasta	17
7.2	Lapsen päätöksentekoon osallistumiseen vaikuttavat tekijät työntekijöiden näkökulmasta	21
7.3	Päätöksentekoa mahdollistavien tekijöiden käytäntöön vieminen	26
8	Kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon perhekuntoutuksessa	27
9	Pohdinta	29
9.1	Tulosten pohdinta	29
9.2	Kehittämisen kulku ja arviointi	32
9.3	Eettiset kysymykset, luvat ja sopimukset	34
9.4	Kehittämistyön hyödynnettävyys ja jatkokehittämisehdotuksia	35
	Lähteet	36
	Liitteet	
	Liite 1. Tutkimustiedote kokemusasiantuntijoille	

- Liite 2. Tutkimushenkilötiedote huoltajille
- Liite 3. Suostumustutkimukseen osallistumiseen
- Liite 4. Tutkimustiedote työntekijät
- Liite 5. Suostumus tutkimukseen osallistumiseen
- Liite 6. Teemahaastattelurunko
- Liite 7. Kiteytys lasten ja työntekijöiden tuottamasta aineistosta

1 Johdanto

YK:n lastenoikeuksien komitea on antanut Suomelle huomautuksen siitä, että Suomessa ei toteudu lasten oikeus osallistua häntä koskevaan päätöksentekoon omaa kehitystasoaan vastaavalla tavalla. Komitea kiinnitti erityisesti huomiota siihen, ettei vammaisten lasten oikeus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon toteudu. Komitea huomauttaa, että lasta tulee kuulla lapsiystävällisellä tavalla. (United Nations 2011.) Vuoden 2005 selonteossaan lapsiasiavaltuutettu Maria Kaisa Aula toteaa, että lapsen oikeuden osallistua on Suomessa vähiten tunnettu lasten oikeus (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2006).

Lapsi ja perhepalveluiden muutosohjelma (LAPE) on yksi tämän hetkisen hallituksen kärkihankkeista. Hankkeessa halutaan luoda lapsen oikeuksia ja tietoperusteisuutta vahvistavaa toimintakulttuuria päätöksentekoon ja palveluihin. Ensisijaista muutosohjelmassa ovat lapsen oikeudet, perheiden monimuotoisuus, lapsi- ja perhelähtöisyys, lasten, nuorten ja vanhempien voimavarojen vahvistaminen, osallistuminen ja kokemusasiantuntijuus. (Valtioneuvosto 2017: 46.) Lastensuojelun laatusuosituksessa nostetaan lasten ja vanhempien osallistumisen vahvistaminen yhdeksi tärkeimmäksi osaksi lastensuojelun vaikuttavien palveluiden kehittämistä. Ollakseen osallisia lastensuojeluasian eri osapuolten pitää voida kokea ja luottaa siihen, että jokainen tulee kuulluksi omana itsenään ja pääsee tuomaan näkemyksensä käsiteltävään asiaan. (Lastensuojelun laatusuositus 2014: 18). Lasten osallisuuden on todettu tukevan lasten itsetuntoa, se sitouttaa lapsia työskentelyyn ja vahvistaa heidän hallinnan ja kontrollin tunnettaan. Osallisuuden uskotaan myös parantavan työskentelyn vaikuttavuutta. (Bell & Wilson 2016: 679.)

Helsingin kaupunki on strategiassaan *Maailman toimivin kaupunki –Helsingin kaupunkistrategia 2017-2021* kuvannut kaupungin perustehtäväksi järjestää asukkailleen laadukkaita palveluja. Näiden palveluiden tuottamisessa on keskeistä avoin ja osallistava toimintatapa. (Helsingin kaupunkistrategia 2017- 2021: 3.) Helsingin kaupunki on määritellyt, että laadukkaaseen lastensuojeluun kuuluu, että lapsi saa osallistua lastensuojelun työskentelyyn hänelle turvallisella tavalla. Lapsen mielipide otetaan huomioon ja lapsi ymmärtää mitä hänen omassa asiassaan tapahtuu. Perhekuntoutuksen toimintaa ohjaa periaate ”Osallistuminen ja osallisuus ovat terveyttä ja hyvinvointia”. (Perhekuntoutuksen omavalvontasuunnitelma 2017).

Lapsen oikeus osallisuuteen on suojattu vahvasti lainsäädännöllä. Perusta suomalaiselle lainsäädännölle on YK:n Lapsen oikeuksien yleissopimus ja sen artikla 12, jonka mukaan osallisuus on yksi kaikkea viranomaistoimintaa läpäisevä perusoikeus. (Lastensuojelun käsikirja 2016, Unicef n.d.) Suomen perustuslaissa korostetaan sitä, että kaikilla ihmisillä on oikeus saada tietoa heitä koskevista asioista ja oikeus kertoa niistä oma näkemyksensä. Lasten kohdalla viranomaisilla on erityinen velvoite kohdella lapsia tasa-arvoisesti yksilöinä ja heille tulee antaa mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin (Perustuslaki 6§). Lastensuojelulaissa taas nousevat vahvasti esiin lapsen oikeus saada tietoa hänen ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla, sekä mahdollisuus esittää oma mielipide ja toive (Lastensuojelulaki 2007/417 5§).

Lapsen ja perheen toimijuuden tukeminen ja lapsikeskeinen suojelu on nostettu yhdeksi tärkeimmäksi työskentelyn lähtökohdaksi lastensuojelun perhekuntoutuksessa ja perhetyössä (Alatalo, Lappi, Petrelius 2017: 4). Tämä edellyttää lastensuojelun työntekijöiltä sitoutumista lapsikeskeiseen ja lapsen osallisuutta huomioivaan käytäntöön. Tällä hetkellä pulmalliseksi nousee kuitenkin se, että lastensuojelun työkäytännöissä ei lapsen kanssa työskentelemisen merkitys ole selkeä, vaan käytännöt ovat muokkautuneet aikuiskeskeisiksi. (Alatalo, Lappi, Petrelius 2017:27.) Lastensuojelun yhdeksi haasteeksi on tunnistettu vanhempikeskeinen työskentely, jossa pyritään ratkomaan vanhemmuuden haasteita ja odotetaan työn siirtyvän jollain aikavälillä lapseen. (Horwath & Surkey 2015, Hurtig 2003). Toinen haaste tarkastellessa lasten osallistumisesta on se, että vanhemmilla ja lapsilla voi olla erilaisia odotuksia työskentelystä ja tämä ristiriita voi tuottaa lapsille tai vanhemmille kokemuksen osattomuudesta (Pulkkinen 2018: 21).

Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa on havahduttu siihen, ettei lapsenoikeus osallistua itseä koskevaan päätöksentekoon toteudu tällä hetkellä riittävän hyvin jokaisen lapsen kohdalla. Tutkimuksellisen kehittämistyön tarkoituksena on kehittää Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen työkäytäntöjä, jotta lapsen osallistuminen päätöksen tekoon vahvistuisi. Tuotoksena muodostuu kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon Helsingin kaupungin lastensuojelun perhekuntoutuksessa. Tässä työssä päätöksenteko sisältää Lastensuojelun käsikirjan (2016) mukaisesti tavoitteiden asettamisen, työskentelyn suunnittelun, arvioinnin ja toteutuksen.

2 Lapsen osallistuminen päätöksentekoon

2.1 Osallisuus ja osallistuminen

Lapsen osallisuudella tarkoitetaan sitä, että miten lapsi voi olla mukana määrittämässä, toteuttamassa ja arvioimassa hänen etujensa turvaamiseksi tehtyä työtä, osallistuminen on toimintaa missä lapsen osallisuus mahdollistuu. Osallisuus koostuu oikeudesta saada tietoa suunnitelmista, päätöksistä ja toimenpiteistä, sekä niiden perusteluista ja oikeudesta vaikuttaa näihin asioihin. Osallisuudessa korostuu vastavuoroisuus toimijoiden välillä. Lapsi ei voi vaikuttaa omiin asioihinsa jos hänelle ei tarjota riittävästi tietoa. Tärkeää on, että päätöksen tekijät todella kuuntelevat lasta ja antavat hänelle aidosti mahdollisuuden vaikuttaa omiin asioihinsa. (Lastensuojelun käsikirja 2016.) Lapselle on tärkeää saada vaikuttaa siihen miten, missä ja milloin häntä kuullaan ja oikeus luottaa siihen, että tietoa annetaan hänelle ymmärrettävässä muodossa (Lastensuojelun laatusuositus 2014: 18).

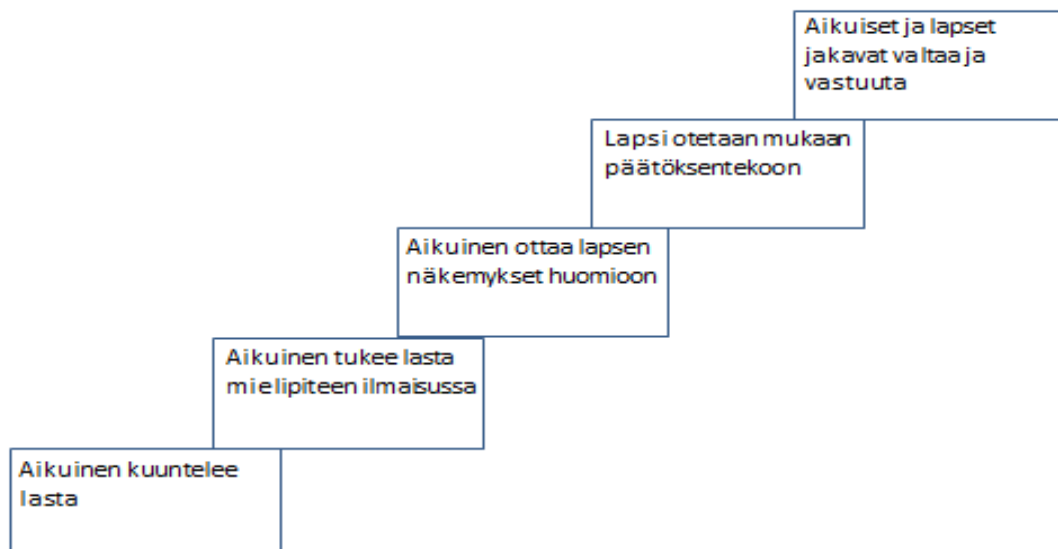
Tarkasteltaessa lasten osallistumista päätöksentekoon on myös tärkeää huomioida mitä tarkoitetaan päätöksenteolla. Päätöksentekoa tapahtuu niin institutionaalisissa päätöksenteko tilanteissa. Tällainen päätöksenteko tarkoittaa yhteiskunnan rakenteissa olevaa ulkoapäin määriteltyä osallistumista, perhekuntoutuksessa tällaista osallistumista ovat esimerkiksi kuntoutusneuvottelut. Tämän lisäksi päätöksen tekoa tapahtuu arjessa jatkuvasti esimerkiksi kun mietitään mitä tehdään, syödään jne. Tunnistettaessa lasten arki mahdollisimman laajasti lapsen toimintaympäristönä ja siellä olevat mahdollisuudet olla osana päättämässä ja toimimassa, mahdollistuu lapsille kokemus osallisuudesta ja vaikuttamisesta. (Stenvall 2018: 9, 34, 35.)

Puhuttaessa lapsen osallistumisesta perhekuntoutuksen päätöksentekoon on tärkeää huomioida myös miten lapsi nähdään palvelussa. Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen arkikielessä vaihtelee termit lapsikeskeinen työote ja lapsilähtöinen työote. Paalasmaa 2016 määrittelee lapsikeskeisyyden niin, että se on lapsen yksilöllisyyttä kunnioittavaa, lapsi hyväksytään omana itsenään ja hänen aktiivinen toimijuus tunnustetaan. Lapsi keskeisyys voi johtaa lasta ympäröivien aikuisten passiivisuuteen suhteessa lapsen kasvuun ja kehitykseen. Lapsilähtöisyys taas on pyrkimistä rakentaa lapsen kehitystä aktivoiva kasvutapahtuma. Tässä aikuinen hyödyntää lapsen kehitysvaiheeseen perustuvaa tietoa, havaintoja lapsesta sekä lapsen kiinnostuksen kohteita. Aikuinen pyrkii aktiivisesti ymmärtämään lasta ja aikuinen uskoo lapsen kykyihin ja potentiaaliin. Lapsen kasvu nähdään prosessina jossa lapsi on

aktiivinen toimija jota aikuinen tukee. Lapsilähtöisyys on lapsuuden kunnioittamista ja lapsen persoonallisuuden näkemistä ja arvostamista. (Paalasmaa 2017.)

2.2 Osallistumisen erilaisuus eri tilanteissa

Osallistumista kuvataan usein porrasmallin mukaan (kuvio 1 osallistumisen portaat). Mallissa alimmalla portaalla aikuinen kuuntelee lasta. Toisella askelmalla aikuinen tukee lasta mielipiteen ilmaisussa. Kolmannella askelmalla aikuinen ottaa lapsen näkemykset huomioon. Neljännellä askelmalla lapset otetaan mukaan päätöksen tekoon. Viidennellä eli ylimmällä portaalla aikuiset ja lapset jakavat valtaa ja vastuuta. Jokaista askelmaa tarvitaan, eikä ensimmäiset portaavat ole huonompia kuin ylimmät. Kuitenkin jos kaikki toiminta on alimpien portaiden mukaista, ei voida puhua lapsen mukana olosta päätöksen teossa.



Kuvio 1 osallistumisen portaat (mukailtu Hotari, Oranen & Pösö 2013: 151-152.)

Ensimmäisen, toisen ja kolmannen portaatan edellytysten tulee täyttyä, jotta lasten oikeuksien minimi edellytykset toteutuvat. (Hotari, Oranen & Pösö 2013: 151-152.)

Usein ajatellaan, että lapsen osallisuus vahvistuu mitä ylemmälle portaalle päästään, mutta tarkasteltaessa lapsen osallisuutta tärkeintä on lapsen kokemus mukanaolosta (Lastensuojelun käsikirja 2016).

Lasten osallisuus ja osallistuminen on hyvin erilaista riippuen heidän kehityksestään (Muukkonen 2013: 165). Lapsen tarpeita voidaan selvittää keskustelemalla sekä havainnoimalla lasta ja hänen vuorovaikutussuhteitaan, ja ymmärtämällä miten kasvuolosuhteet vaikuttavat lapsen kehitykseen. (Horwath & Surkey 2015:1380.) Vauva osallistuu työskentelyyn olemalla mukana tapaamisissa ja niin, että hänestä puhutaan. Työntekijät pystyvät havainnoimaan vauvaa ja hänen vuorovaikutussuhdettaan vanhempiin. Leikki-ikäisen osallistuminen vaatii hänelle sopivan tilan, joka antaa hänelle mahdollisuuden leikkiin puhumisen lisäksi. Iän lisäksi tulee huomioida kulttuuriset seikat ja lapsen kehitykseen vaikuttavat asiat. (Muukkonen 2013: 165-166.) Lapsen kuuleminen ja päätöksentekoon osallistuminen ei tarkoita sitä, että lapsi päättää miten asiassa toimitaan, vaan ennen kaikkea sitä, että työntekijät pitävät koko ajan mielessä lapsen ja mitä hän tarvitsee. (Horwath & Surkey 2015:1380.) Parhaimmillaan lastensuojeluprosessi muokkautuu lasten, vanhempien ja työntekijöiden osallistumisen kautta sellaiseksi, että voidaan puhua dialogisesta yhteistyöprosessista, jossa kaikki osapuolet ovat osallisina (Muukkonen 2013: 165-166 175).

2.3 Osallistumisen hyödyt

Lapsen osallisuus ja siitä puhuminen yhdessä vanhempien kanssa nostaa työskentelyn keskiöön lapsen edun ja hyvinvoinnin. Lapsen kanssa keskusteltaessa häntä koskevista asioista saa lapsi kokemuksen, että hän on merkittävä ja tärkeä. Osallisuus ja osallistuminen mahdollistavat lapselle kokemuksen siitä millaista aito yhteistyö on. Tämä voi tuoda jo itsessään lapselle turvaa ja luottamusta aikuisiin. Parhaimmillaan prosessi voimauttaa lasta, hän oppii uutta itsestään, tunteistaan ja tarpeistaan. (Muukkonen 2013: 167,170.) Lasten osallisuuden on todettu tukevan lasten itsetuntoa, vahvistaa heidän hallinnan ja kontrollin tunnettaan (Thomas 2007: 2000, Bell & Wilson 2016: 679.), sekä sitouttaa lapsia työskentelyyn. Osallisuuden uskotaan myös parantavan työskentelyn vaikuttavuutta. (Bell & Wilson 2016: 679.) Mahdollisuus olla osallisena ja mukana asioiden käsittelyssä itselle merkittävässä yhteisöissä on ratkaisevaa lapsen identiteetin kehittymisen kannalta. Kyse on yhdestä kasvun ja kehityksen perusedellytyksestä.

Osallistumisen kautta lapsi oppii olemaan ja elämään yhdessä muiden ihmisten kanssa. (Lastensuojelun käsikirja 2016.)

Osallistumalla lastensuojelun työskentelyyn lapset voivat tuottaa sellaista tietoa kasvuolosuhteistaan, mikä ei muuten tulisi työntekijöiden tietoon (Muukkonen 2013: 170, 173, Horwath & Surkey 2015:1386 – 1387). Lapsen osallistuminen nostaa esiin lapsen elämässä olevia suojaavia tekijöitä ja hänen vahvuuksiaan. Tämä edesauttaa lastensuojelun perustehtävän suojelutyön toteutumista ja tekee siitä parempaa ja oikein kohdennetumpaa. Lapsen osallistuminen tukee myös lastensuojelutyössä aina keskeisessä roolissa olevaa arviointia. Lapsen osallistuessa arviointiin tulee siitä moniäänisempää ja näin luotettavampaa. (Muukkonen 2013: 170, 173.) Lasten osallistumisella päätöksen tekoon voidaan myös parantaa ja kehittää lastensuojelua ja lapsi voi oppia uusia taitoja (Thomas 2007: 200).

2.4 Osallistumista estäviä tekijöitä

Osallisuus ja aktiivinen toimijuus edellyttävät, että lapsi saa olla mukana tuottamassa tietoa tilanteistaan, kokemuksistaan ja odotuksistaan (Hurtig 2006: 167). Tällä hetkellä pulmalliseksi nousee kuitenkin se, ettei lapsen kanssa työskentelemisen merkitys ole selkeää, vaan käytännöt ovat muokkautuneet aikuiskeskeisiksi. (Alatalo, Lappi & Petrelius 2017: 27.) Saman ovat huomanneet myös Horwath & Surkey 2015 ja Hurtig 2003. Lasten osallistumista estää aikuisten ja lasten välillä oleva hierarkia, jossa aikuisilla on lähtökohtaisesti enemmän valtaa. Aikuiset saattavat ajatella, että ”lapsen oikeat ajatukset ovat muuta kuin mitä hän sanoo”, aikuiset myös käyttävät suurta valtaa siinä, että he päättävät lapsen puolesta mihin asioihin lapsi saa vaikuttaa. Aikuiset myös saattavat tehdä valintoja sen puolesta ketkä lapset saavat olla mukana päättämässä. (Thomas 2007: 202, 203.)

Horwath & Surkey 2015 tutkivat lastensuojelun päätöksen tekoa Englannissa, heidän tutkimuksessaan työntekijät kertoivat syistä minkä takia lapset eivät olleet mukana päätöksen teossa yhdessä ammattilaisten kanssa. Työntekijät olivat kertoneet, että he pelkäävät lasten haavoittuvan kun he joutuvat kuuntelemaan ”vaikeita päätöksiä”. Työntekijät kokivat myös, etteivät päätöksenteko tilanteet ole lapsiystävällisesti järjestettyjä (1386 – 1387). Tämä lapsisensitiivisyyden puute on noussut esiin myös suomalaisen lastensuojelun neuvottelukäytäntöjä kuvaavassa tutkimuksessa

(Muukkonen 2013:174). Ammatillaiset myös pelkäävät ettei puhe ole niin avointa jos lapset ovat paikalla. Työntekijät kertoivat, etteivät lapset halunneet osallistua kun heiltä asiasta kysyttiin. Lasten osallistumisen mahdollistamisen koettiin vievän paljon aikaa. Työntekijät nostivat esiin haasteena myös sen, ettei heillä ole riittävästi osaamista lapsen kuulemiseen. Erityisen vaikeaksi koettiin pienet lapset ja murrosikäiset. (Horwath & Surkey 2015:1386 - 1387.)

Englantilaisessa tutkimuksessa nousi esiin myös haasteet monilapsisten perheiden kanssa työskenneltäessä. Tutkiessaan asiakastietoja näkyi niissä, että saman perheen lapsille kuvataan samoja pulmia miettimättä mitä se tarkoittaa juuri tämän yksilön kannalta. Esiin nousi myös se, että työskentelyssä herkästi keskitytään sen lapsen pulmiin kuka oireilee voimakkaimmin, hiljaisempien lasten jäädessä työskentelystä sivuun. (Horwath & Surkey 2015:1388.)

Lapsen osallisuuden mahdollistuminen vaatii lastensuojelun työntekijöiltä kykyä asettua yhteistyöhön lapsen kanssa ja ottaa lapsen mielipiteet huomioon, sekä tukea niiden ilmaisua. Työntekijöiden mahdollisuuksiin toimia näin vaikuttaa vahvasti organisaation tarjoama tuki. Kyse on organisaation toimintakulttuurista, mutta myös käytännön asioista, kuten tukevatko tilat lapsen kanssa työskentelyä, saako lasten tapaamisiin käyttää aikaa ja voidaanko lasten kanssa tehty työ kirjata tietojärjestelmiin. (Lastensuojelun käsikirja 2016.)

3 Lastensuojelun perhekuntoutus

Lastensuojelun tehtävänä on edistää lapsen suotuisaa kehitystä ja hyvinvointia sekä tukea vanhempia, huoltajia ja muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavia henkilöitä tässä tehtävässä. Lisäksi pitää pyrkiä ehkäisemään ja puuttumaan lapsen ja perheen ongelmiin riittävän varhain. (Lastensuojelun käsikirja 2018.) Lastensuojelu tarpeen täytyessä sosiaalityöntekijä valmistelee lapselle asiakassuunnitelman sekä järjestää avohuollon tukitoimia (Lastensuojelulaki 417/2007 3§). Lapsen ja perheen toimijuuden tukeminen ja lapsikeskeinen suojelu on nostettu valtakunnallisesti yhdeksi tärkeimmäksi työskentelyn lähtökohdaksi lastensuojelun perhekuntoutuksessa ja perhetyössä. Tämä edellyttää lastensuojelun työntekijöiltä sitoutumista lapsikeskeiseen ja lapsen osallisuutta huomioivaan työkäytäntöön. (Alatalo, Lappi & Petrelius 2017: 4, 27).

Lastensuojelun avohuollon työtä ohjaa lastensuojelulaki. Lastensuojelulaissa korostetaan lapsen todellista osallistumista kaikissa lastensuojeluprosessin vaiheissa. Laki korostaa, että osallistumisen tulee tapahtua lapsen ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla. (Lastensuojelulaki 2007/417 5§, 20§) 12- vuotta täyttäneellä on oikeus tulla kuulluksi omassa asiassa (Lastensuojelulaki 2007/417 21§). 12- vuotta täyttäneen oikeus käyttää puhevaltaa on juridinen oikeus, joka sisältää myös velvollisuuden juridiseen kuulemiseen. Juridinen kuuleminen pitää sisällään oikeuden tietojen saamiseen ja omien näkemysten ilmaisemiseen. (Hotari, Oranen & Pösö 2013: 150.)

Perhekuntoutus on yksi avohuollon tukitoimista. Perhekuntoutuksen tarkoituksena on olla kuntouttavaa ja tavoitteellista koko perheen kanssa työskentelyä. Perhekuntoutusta tarjotaan usein silloin kun riski lapsen kehityksen tai terveyden vaarantumisesta on kohonnut ja todennäköisyys huostaanotolle on suuri. Perhekuntoutusta voidaan tehdä myös silloin kun lasta ollaan kotiuttamassa sijoituksesta. Perhekuntoutuksen tavoitteena voi olla perheen tuen tarpeen arviointi. Perheiden tulisi olla motivoituneita perhekuntoutukseen (Araneva 2016: 264- 265.)

Perhekuntoutus voi tarkoittaa lapsen ja perheen sijoittamista laitokseen tai perheeseen, tai se voi toteutua lapsen hoidosta vastaavan henkilön päihdekuntoutuslaitoksessa. Perhekuntoutusta voidaan järjestää myös raskaana olevalle päihteitä käyttävälle naiselle syntyvän lapsen terveyden turvaamiseksi. Perhekuntoutusta toteutetaan myös perheiden kodeissa. (Araneva 2016: 264- 265.) Perhekuntoutus käsite on tällä hetkellä valtakunnallisesti sisällöllisesti epäselvä (Alatalo, Lappi, Petrelius 2017: 17).

Tässä tutkimuksellisessa kehittämistyössä päätöksenteolla tarkoitetaan perhekuntoutuksen tavoitteiden asettamista, työskentelyn suunnittelua, arviointia ja toteutusta sekä perhekuntoutuksen arjen päätöksentekoa (mitä tehdään, syödään, jne.) (Stenvall 2018: 34, 35; Lastensuojelun käsikirja 2016). Lapsen ja aikuisten välinen suhde nähdään lapsilähtöisyyden kautta. Lapsen kasvu nähdään prosessina jossa lapsi on aktiivinen toimija ja aikuisten tehtävänä on tukea tätä kasvuprosessia, hyödyntäen tietoa lapsen kehitysvaiheista (Paalasmaa 2017). Päätöksen teko on työntekijöiden, lapsen ja perheen välistä, vastavuoroista yhteistyötä (Lastensuojelun käsikirja 2016). Tässä työssä kaikkia alle 18-vuotiaita kutsutaan lapsiksi.

4 Toimintaympäristö

Tämän opinnäytetyön kohteena on Helsingin kaupungin lastensuojelun perhekuntoutus. Perhekuntoutuksen tarkoituksena on tarjota vaikuttavia, laadukkaita ja kustannustehokkaita kuntoutuspalveluita helsinkiläisille lastensuojelun avohuollon asiakkuudessa oleville lapsille, joiden arvioidaan hyötyvän intensiivisestä työskentelystä koko perheen kanssa. Perhekuntoutusta voidaan järjestää myös sijaishuollon asiakkuudessa olevalle lapselle perheen jälleenyhdistämiseksi. Perhekuntoutus on aina suunnitelmallista ja tavoitteellista toimintaa, jota arvioidaan yhdessä asiakkaiden kanssa. (Perhekuntoutuksen omavalvontasuunnitelma 2017: 7,15.) Perhekuntoutuksen toimintaa ohjaa periaate ”Osallistuminen ja osallisuus ovat terveyttä ja hyvinvointia”. Henkilökunnan tehtävänä on kunnioittaa ja vahvistaa asiakkaiden itsemääräämisoikeutta ja vahvistaa heidän osallistumistaan palvelujen suunnitteluun ja toteutukseen. (Perhekuntoutuksen omavalvonta suunnitelma 2017: 9,14.)

Perhekuntoutusta voidaan toteuttaa, joko perheiden kotona tai laitospuolisena perhekuntoutuksena, lapsen tarpeista riippuen. Perhekuntoutuksessa työskentelee ohjaajia/ sosiaaliohjaajia, psykiatrisia sairaanhoitajia, psykoterapeutteja, psykologi, 2 vastaavaa ohjaajaa, perhekuntoutuksen päällikkö ja kotihuollon ohjaaja sekä keittäjä (Perhekuntoutuksen omavalvonta suunnitelma 2017: 24).

5 Tutkimuksellisen kehittämistyön tarkoitus

Tutkimuksellisen kehittämistyön tarkoituksena oli kehittää Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen työkäytäntöjä, jotta lapsen osallistuminen päätöksentekoon vahvistuisi.

Kehittämistehtävät olivat:

1. Selvittää mitkä tekijät tällä hetkellä a) mahdollistavat ja b) estävät lapsen osallistumista oman perhekuntoutuksen päätöksentekoon kokemusasiantuntijoiden eli lasten näkökulmasta

2. Selvittää mitkä tekijät tällä hetkellä a) mahdollistavat ja

b) estävät lasten osallistumista päätöksen tekoon työntekijöiden näkökulmasta

3) muodostaa suunnitelma siitä miten Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa lasten päätöksentekoa mahdollistavat tekijät viedään käytäntöön

Tutkimuksellisen kehittämistyön tuotoksena muodostui kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa.

6 Menetelmälliset ratkaisut

Tässä tutkimuksellisessa kehittämistyössä oli toimintatutkimuksellinen lähestymistapa. Työllä pyrittiin kehittämään olemassa olevia käytäntöjä sekä tuottamaan uutta tietoa yhdessä työntekijöiden ja kokemusasiantuntijoiden kanssa. (Eskola & Suoranta 2000: 126-127; Metsämuuronen 2006: 102; Kuula 2001: 10.) Tämän kaltainen työskentelytapa mahdollisti tarpeen mukaiset kokeilut ja innovatiiviset ratkaisut (Anttila 2000: 322). Kokemusasiantuntijoiden mukana olo kehittämisessä mahdollisti kehittämiselle parhaan tuloksen kun kehittäminen pohjautui lasten oikeisiin tarpeisiin ja kokemuksiin (Barkman ym 2017: 8).

6.1 Tutkimuksellinen lähestymistapa

Toimintatutkimus eteni toiminnan suunnittelun, havainnoinnin ja reflektion jatkumona (Metsämuuronen 2006: 103). Tässä työssä toteutettiin toimintatutkimuksen ensimmäinen vaihe, eli suunnitelmavaihe. Suunnitelmavaihe sisälsi ongelman määrittelyn, teoreettiseen tietoon tutustumisen, tiedon keruun tarpeen määrittelyn ja aineistonkeruu menetelmien valinnan sekä tiedon keräämisen ja analysoinnin, niin, että sitä pystyttiin hyödyntämään siirryttäessä kokeilu vaiheeseen (Anttila 2000: 322). Tutkimuksellisen kehittämistyön lähtökohta oli praktinen, sillä pyrittiin auttamaan työntekijöitä tiedostamaan ja kehittämään olemassa olevia käytäntöjä (Metsämuuronen 2006: 104). Käytännön kehittämisellä pyrittiin saamaan asiakkaille parempaa palvelua.

Tutkijana olin vuorovaikutuksessa tutkittavan yhteisön kanssa aktiivisesti ja tämä loi tutkimustavalle myös haasteita, kun tavoitteeni oli samanaikaisesti kehittää sekä tarkastella ilmiötä analyyttisesti (Eskola & Suoranta 2000: 129). Tärkein tehtäväni oli jäsentää ja dokumentoida saatua tietoa ja välittää sitä eteenpäin. Toimintatutkimuksellinen lähestymistapa mahdollisti kehittämistyön tekemisen muunkin kuin arkitiedon varassa. (Anttila 2000: 320.) Työskentelin ennen tutkimuksellista kehittämistyötä ja koko työnajan Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa toimintaterapeuttina. Työstäni saatu kokemus ja osaaminen vaikuttivat esiymmärrykseeni aiheesta. Tutkijana pyrin koko kehittämistyön ajan asettumaan mahdollisimman objektiiviseen asemaan.

6.2 Tiedontuottajien valinta

Laadukkaaseen lastensuojeluun kuuluu se, että lapset ja perheet otetaan mukaan kehittämään palveluja (Lastensuojelun laatusuositus 2014: 22). Tarvitsimme tietoa niin lapsilta (kokemusasiantuntijat) kuin työntekijöiltä siitä mitkä tekijät tällä hetkellä edistävät ja mitkä estävät lasten osallistumista perhekuntoutuksen päätöksentekoon. Tiedontuottajina oli kokemusasiantuntijoita sekä työntekijöitä Helsingin kaupungin lastensuojelun perhekuntoutuksesta. Halusin hyödyntää jo olemassa olevaa osaamista ja saada sen käyttöön parhaalla mahdollisella tavalla asiakkaiden hyödyksi.

Ensimmäiseen kehittämistehtävään tiedontuottajiksi valittiin perhekuntoutuksen asiakkaina olevia lapsia. Tiedontuottajien valintakriteerit tähän kehittämistehtävään olivat:

- 1) lapsi on perhekuntoutuksen asiakas
- 2) lapsi haluaa osallistua haastatteluun
- 3) lapsi on yli 5 -vuotias, jotta hän pystyy muistamaan mitä perhekuntoutuksessa on tehty riittävällä tavalla
- 4) lapsi pystyy ilmaisemaan itseään puheella

Kokemusasiantuntijoita yritettiin saada yhteensä kuusi ympärivuorokautisesta - ja päivämuotoisesta perhekuntoutuksesta. Ympärivuorokautisessa perhekuntoutuksessa

esittelin tutkimuksellisen kehittämistyöni perhekuntoutuksen asiakkaiden aamukokouksessa, johon osallistuivat kaikki sillä hetkellä kuntoutuksessa olevat vanhemmat. Niiden vanhempien kanssa ketkä ajattelivat, että heidän lapsi voisi olla kiinnostunut osallistumaan haastatteluun ja kenen lapsi täytti haastatteluun osallistuvan kriteerit, sovin ajan milloin voimme yhdessä kertoa tutkimuksellisesta kehittämistyöstä lapselle ja kysyä hänen halukkuuttaan osallistua. Päivämuotoisen perhekuntoutuksen kokemusasiantuntijoita pyrin saamaan toimittamalla tutkimustiedotteen (liite 1) ja suostumuslomakkeet (liite 2 ja 3) päivämuotoisen perhekuntoutuksen työntekijöille jotka toimittivat lomakkeet kaikille kriteerit täyttävälle lasten vanhemmille. Päivämuotoisesta perhekuntoutuksesta ei saatu yhtään lasta haastateltavaksi, ympärivuorokautisesta perhekuntoutuksesta osallistui 3 lasta.

Toiseen kehittämistehtävään tiedontuottajiksi valittiin perhekuntoutuksen työntekijät. Jokaiselle perhekuntoutuksen työntekijälle lähetettiin sähköpostikutsu kehittämään lasten osallistumista päätöksentekoon tukevia työtapoja, kutsussa olivat mukana tutkimushenkilötiedote ja suostumuslomake. Osallistujia kehittämistilaisuudessa oli 20 henkeä. Työpajaan osallistui henkilöstöä laajasti eri tehtävänimikkeillä ja myös esimiehet olivat mukana. Liitteenä tutkimushenkilötiedote (Liite 4) ja suostumus (Liite 5).

Kolmanteen kehittämistehtävään tiedontuottajiksi valittiin perhekuntoutuksen päällikkö, työryhmien vastaavat ohjaajat, sekä työryhmän edustajat molemmista perhekuntoutusyksiköistä. Heille lähetettiin kaikille kutsu kehittämistilaisuuteen sähköpostilla. Osallistujat olivat saaneet tutkimushenkilötiedotteen ja allekirjoittaneet suostumuslomakkeen jo edeltävässä vaiheessa, niin niitä ei tässä vaiheessa lähetetty enää uudelleen. Haastatteluihin ja työpajoihin osallistuminen oli vapaaehtoista ja osallistumisen sai keskeyttää tai peruuttaa koska tahansa.

6.3 Aineiston kerääminen

Aineiston keruu eteni vaiheittain. Alla olevassa taulukossa (taulukko 1) olen kuvannut tutkimuksellisen kehittämistyön vaiheet.

Taulukko 1. Tutkimuksellisen kehittämistyön vaiheet

Kehittämistehtävä	Aineistonkeruumenetelmä	Aineiston analyysimenetelmä	Tulos
1. a) selvittää mitkä tekijät tällä hetkellä mahdollistavat ja b) mitkä estävät lapsen osallistumista oman perhekuntoutuksen päätöksentekoon kokemusasiantuntijoiden näkökulmasta	Toiminnallinen teemahaastattelu	Laadullinen aineistolähtöinen sisällönanalyysi	Kuvaus lapsen osallistumista päätöksen tekoon mahdollistavista ja estävistä tekijöistä
2. a) selvittää mitkä tekijät tällä hetkellä mahdollistavat ja b) mitkä estävät lapsen osallistumisen oman perhekuntoutuksen päätöksentekoon työntekijöiden näkökulmasta	Learning cafe	Laadullinen aineistolähtöinen sisällönanalyysi	Kuvaus käytännöistä ja tekijöistä jotka tällä hetkellä mahdollistavat ja estävät lapsen osallistumista perhekuntoutuksen päätöksentekoon työntekijöiden näkökulmasta
3. muodostaa suunnitelma siitä miten Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa lasten päätöksentekoa mahdollistavat tekijät viedään käytäntöön	Fokusryhmä haastattelu	Laadullinen aineistolähtöinen sisällönanalyysi	Kirjallinen ohjeistus perhekuntoutuksessa työkäytännöiksi, jotta lasten osallistuminen Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa toteutuisi tulevaisuudessa entistä paremmin.

Ensimmäiseen kehittämistehtävään aineisto kerättiin kokemusasiantuntijoiden teemahaastatteluilla. Liitteenä haastattelurunko (Liite 6). Lasten haastatteluja tehtiin kolme. Lasten iät haastattelu hetkellä olivat 8- vuotta 10- vuotta ja 10- vuotta. Kaikki haastatteluun osallistuneet olivat ympärivuorokautisesta perhekuntoutuksesta. Jokainen lapsi oli ollut 8 viikon kuntoutusjaksosta kuntoutuksessa 6-7 viikkoa.

Teemahaastattelun aikana jokaisella lapsella oli käytössään leluja ja piirustusvälineitä ja haastattelu toteutettiin tilassa jossa lapsi pystyi vapaasti liikkumaan ja valitsemaan paikan lattialta tai pöydän äärestä tuolilta, koska lapsille luontainen tapa kertoa asioistaan on käyttää puheen lisäksi kehoaan, lelujaan ja muita välineitä (Alasuutari 2005: 146). Yhdessä tekeminen ja toiminta tukevat lasten ja nuorten itseilmaisua ja osallistumista (Pesäpuu ry: 2010). Haastattelu oli hyvä väline, jotta pystyin täsmentämään ja tarkentamaan kun en jotain ymmärtänyt. Haastateltavat saivat kysymykset etukäteen tutustuttaviksi, jotta he tiesivät etukäteen mistä tulemme puhumaan. Haastattelun aikana annoin lasten kertoa teemoista siinä järjestyksessä kuin he teemoja esiin nostivat. Apuna minulla oli teemalistat ja tarkentavat kysymykset josta pystyin tarkistamaan onko kaikista teemoista puhuttu. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 73 -75.) Haastattelut toteutuivat perhekuntoutuksen tiloissa. Haastattelut nauhoitettiin. Haastattelut kestivät 30 min – 45 min. Haastattelut litteroitiin ja litteroitua aineistoa tuli 22 x A4 sivua (fontti Calibri koko 11, riviväli 1, ei kappalejakoja). Tutkimustehtävien välissä pyrin tiivistämään ja kokoamaan saatua tietoa ja viemään sen selkeänä seuraavaan kehittäjäryhmään (Eskola & Suoranta 2001: 137).

Toisen kehittämistehtävän aineisto kerättiin yhteiskehittelyllä. Yhteiskehittely tiedonkeruun välineenä mahdollisti monimutkaisten ongelmien ratkaisemisen, ihmisten eri näkökulmia ja tietoa hyödyntäen. Yhteiskehittelylle tyypillistä on, että saatu tieto hyödyttää mukana olleita jo heti. Menetelmän hyödyksi voidaan nähdä myös osallistujien osaamisen lisääntyminen, yhteistyön parantuminen ja työhyvinvoinnin lisääntyminen. (Harra, Mäkinen & Sipari 2012: 4, 7.) Työntekijät yhteiskehittelivät hyviä käytäntöjä learning cafe- työpajassa. Työpajassa työntekijät tuottivat yhdessä tietoa annettujen teemojen ympäriltä ja jalostivat sitä. Learning cafeen työskentely nosti esiin näkemyksiä ja tietoa monipuolisesti, tavoitteena oli muodostaa lopuksi yhteinen ymmärrys asiasta. (Innokylä 2017.) Learning cafeen teemat olivat: mitkä tekijät mahdollistavat/ estävät lapsen osallistumista kuntoutuksen 1) suunnitteluun, 2) toteutukseen 3) arviointiin. Työpajan alussa oli lyhyt teemaan virittävä luento jossa työntekijöille esiteltiin osallistumisen hyötyjä, lakiperustaa sekä lasten tuottama aineisto. Työpaja kesti 1,5h

tuntia ja siitä saatiin aineistoksi paperille kirjatut yhteenvedot ja nauhoitetut loppukeskustelut. Kirjalliset yhteenvedot ja loppukeskustelut litteroitiin, litteroitua aineistoa tuli 5,5 x A4 sivua (fontti Calibri koko 11, riviväli 1, ei kappalejakoja).

Kolmannen kehittäjäryhmän tehtävänä oli muodostaa suunnitelma siitä miten Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa lasten päätöksentekoa mahdollistavat tekijät viedään käytäntöön. Kehittäjäryhmän muodostivat esimiehet (2 kpl, yksi esimiehistä oli estynyt tulemaan paikalle) ja työryhmien edustajat (2kpl). Kolmanteen kehittäjäryhmään vein kiteytyksen lasten ja työntekijöiden tuottamasta aineistosta (liite 7).

Jokainen kehittäjäryhmän jäsen sai valita post it lapulla valmiista aineistosta itselleen 3 tärkeintä asiaa ja ehdottaa niihin toimenpiteitä. Aineisto oli kiteytys lapsilta ja työntekijöiltä kerätystä aineistosta. Aineisto oli kiteytetty mahdollisimman tiiviiksi, koska kolmannella kehittäjäryhmällä oli aikaa työskennellä vain 45 minuuttia. Kun kehittäjäryhmän jäsenet olivat jokainen valinneet 3 tärkeintä asiaa aineistosta, päättivät he keskustellen mistä perhekuntoutuksessa lähdetään liikkeelle, jotta lasten osallistuminen päätöksen tekoon mahdollistuu. Ohjeistus kirjattiin paperille ja kun ohjeistus oli puhtaaksi kirjoitettu, lähetettiin se vielä sähköisesti tarkistettavaksi jokaiselle kehittäjäryhmään osallistuneelle ennen kuin se jaettiin työryhmiin.

Tämän kehittäjäryhmän tuloksena syntyi kirjallinen ohjeistus perhekuntoutuksen työkäytännöiksi, jotta lasten osallistuminen Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa toteutuisi tulevaisuudessa entistä paremmin. Työpaja kesti 45 minuuttia. Työpajassa tuotettu työohje litteroitiin, litteroitua aineistoa tuli ½ x A4 sivua (fontti Calibri koko 11, riviväli 1, ei kappalejakoja).

6.4 Aineiston analysointi

Kokemusasiantuntijoiden haastattelusta sekä molemmista kehittäjäryhmistä kerätyt aineistot litteroitiin ja analysoitiin aineistolähtöisesti ennen tutkimuksellisen kehittämistyön seuraavaa vaihetta. Aineistot pelkistettiin ja luokiteltiin, jotta saatiin vastaukset kehittämistehtäviin (Tuomi & Sarajärvi 2009: 108- 112). Aineistot jäsenettiin ajatuksellisiksi kokonaisuuksiksi, jotta aineiston merkitysten tulkinta mahdollistui (Syrjälä ym. 1994: 143). Lasten ja työntekijöiden aineistossa analyysikysymykset olivat 1) mitkä tekijät mahdollistavat 2) mitkä tekijät estävät lapsen

osallistumista päätöksen tekoon, kolmannen kehittäjäryhmän aineistossa analyysikysymyksenä oli mitkä tekijät mahdollistavat lapsen osallistumista päätöksen tekoon. Alla esimerkki lasten aineiston analysoinnista.

Taulukko 2. Esimerkki aineiston analyysistä

Alkupeärinen ilmaus	Pelkistetty ilmaus	Alaluokka	Yläluokka
Pystyy (kattoo leffaa ja puhuu yhtä aikaa) jos ei halua tehdä sit puhetta ni sit...	Katsoa elokuvaa ja puhua samaan aikaan, niin ei tarvi puhua kun ei halua	Lapsi haluaa katsoa elokuvaa ja puhua samaan aikaan, niin ei tarvi puhua kun ei halua	Tekemistä samalla kun jutellaan
mitä sä aattelet ois voinu samalla tehdä? Et ne tärkeet asiat ois kuitenkin tullu käytyy samalla läpi. L: Maalata.	Keskusteluissa olisi voinut samalla maalata, niin ei olisi ollut niin tylsää	Lapsi haluaisi keskusteluissa samalla maalata, niin ei olisi tylsää	
Askartelemalla samalla (kun puhutaan)	Askartelemalla samalla (kun puhutaan)	Lapsi haluaisi askarrella samalla kun puhutaan	
Sä et tykkää puhua ja te vaan puhuitte, no mitä sä oisit mielummin tehny? L: Syönyt karkkia.	Lapsi olisi puhumisen sijaan mielummin syönyt karkkia	Lapsi olisi puhumisen sijaan mielummin syönyt karkkia	Toiminnallisuus
Kattomalla leffaa	Katsomalla elokuvaa	Lapsi olisi halunnut, että perhekuntoutuksessa olisi katsottu elokuvaa	
Discoo viettääs	Pitää discon	Lapsi olisi halunnut, että perhekuntoutuksessa olisi ollut disco	
Mitä sä oisit halunnu tehdä sen sijaan? L: Disco	Lapsi olisi halunnut Discon		
mitä sä oisit toivonu, että teidän kanssa ois täällä tehty. Synttärät	Lapsi olisi halunnut viettää synttäreitä	Lapsi olisi halunnut, että perhekuntoutuksessa olisi vietetty synttäreitä	

7 Lapsen osallistumista mahdollistavat ja estävät tekijät

7.1 Lapsen osallistumiseen päätöksen tekoon vaikuttavat tekijät lasten näkökulmasta

Lapset toivat haastatteluissa esiin monia päätöksen tekoon osallistumista mahdollistavia ja estäviä tekijöitä. Lapset kuvasivat hyvin konkreettisesti kuinka he olisivat toivoneet, että heidän kanssaan olisi työskennelty ja minkä he olivat kokeneet hyvänä ja mitä asioita he olisivat työskentelystä muuttaneet. Tuloksissa nousi vahvasti esiin, kuinka erilaisia kokemuksia lapsilla oli siitä kuinka he olivat saaneet osallistua kuntoutuksen päätöksentekoon.

Toiminnallisuus

Vahvimpana tuloksena nousi esiin lasten halu toiminnallisuuteen. Lapset kuvasivat erilaisia konkreettisia toimintoja joita he haluaisivat perhekuntoutuksessa tehdä ja mitä he olivat tehneet, näitä toimintoja olivat elokuvan katsominen, disco, syntymäpäivien viettäminen, toivottiin, että perhekuntoutuksessa olisi voinut leikkiä enemmän toisten osastojen lasten kanssa ja että perhekuntoutuksen ensimmäisenä päivänä pidettäisiin bileet. Bändihuoneessa olo koettiin kivana, maalaaminen, varjoleikki ohjaajan kanssa, luistelu, pöytäfutuksen pelaaminen ja yleisesti tekeminen mainittiin kivoina asioina. Lapset kuvasivat myös sitä, että silloin kun ei ole mitään tekemistä on tylsää. Lapset kertoivat myös, että älyttömät ja vaikeat tehtävät ovat tylsiä.

”Perhekuntouksessa oli silloin kivaa kun oli jotain tekemistä”

Tekemistä samalla kun jutellaan

Lapset toivoivat ja olivat myös kokeneet hyväksi mahdollisuuden tehdä jotakin samalla kun jutellaan, esimerkiksi askarrella tai katsoa elokuvaa. Lapset toivoivat näitä mahdollisuuksia koska pelkkä puhuminen on tylsää ja tekeminen antaa myös mahdollisuuden olla hiljaa silloin kun ei halua puhua. Lapset toivat myös esiin sen, että toiminnan tulee olla riittävän helppoa, että lapsi pystyy samalla puhumaan. Lapset kokivat puhumisen myös tärkeäksi ja yhdessä perheen kanssa puhuminen oli auttanut

heitä. Lasten mielestä keskusteluissa oli puhuttu heille tärkeistä asioista. Yksi lapsista toivoi, että perhekuntoutuksessa olisi puhuttu asioista.

”No ku siel vaa höpötetään ja pöpötetään eikä oo mitää tekemistä”

Kivaa yhdessä tekemistä perheen kanssa

Lapset olivat kokeneet perhekuntoutuksessa mukavana kivan yhteisen tekemisen perheen kanssa ja tätä he olisivat myös toivoneet lisää. Yhteisiksi tekemisiksi lapset nimesivät maalaamisen, laulamisen, metsäretken jolla grillattaisiin ja koko perheen yhteiset leikkihetket. Lasten mielestä myös perheen kanssa yhdessä tekeminen ja oleminen oli auttanut heitä.

”Kaikkee kivaa. Niinku maalattais, laulettais ja sen semmosa. Se ois yhdessä tekemistä.”

Työskentelyssä tulisi olla iloa

Aineistosta nousi esiin erilaisia toiveita siihen, että työskentelyssä tulisi olla myös iloa. Lapset kertoivat, että olisivat halunneet syödä herkkuja ja pitää discon, jotta olisi voinut iloita ja siten unohtaa kurjia asioita. Tärkeää lapsen mielestä olisi myös ollut, että vanhempi olisi ollut iloinen ja vanhemmalle olisi jäänyt sitä kautta hyvä muisto perhekuntoutuksesta. Lapset kertoivat, että juhliminen olisi auttanut perhettä ja lapset olisivat halunneet pitää bileet, sen takia, että ne ovat hauskoja.

Lapsen on tärkeä olla mukana suunnittelemassa ja arvioimassa toimintaa

Lapset kokivat tärkeäksi sen, että he saavat olla mukana miettimässä mitä perhekuntoutuksessa harjoitellaan ja miksi sinne on tultu *”Koska kyseessä on kuitenkin perhekuntoutus”*. Yksi lapsi kertoi, että hänen ja hänen perheen kanssa oli juteltu siitä miksi he olivat perhekuntoutuksessa, mutta tilanne oli ollut lapsesta aika outo.

Työskentelyn suunnittelua selvästi estäväksi tekijäksi nousi, etteivät lapset tienneet miksi perhe on kuntoutuksessa ja se ettei kaikkien lasten mielipiteitä ja toiveita työskentelyyn

kysytty. Yksi haastateltavista kertoi tietävänsä miksi perheen yksi lapsi on kuntoutuksessa, mutta minkä takia koko perhe oli tullut kuntoutukseen, oli jäänyt hänelle epäselväksi.

Haastatteluissa nousi esiin lasten hyvin erilaiset kokemukset siitä, oliko heiltä kysytty heidän toiveita työskentelyyn ja miten näihin toiveisiin oli vastattu. Lapsilla oli hyvin konkreettisia ehdotuksia mitä olisi kannattanut tehdä, mutta nämä ehdotukset jäivät kertomatta koska työntekijät eivät olleet ideoita kysyneet.

”Mun ois pitäny pitää päiväkirjaa et millanen päivä mulla oli tänää, mitä mä oon tehny tänää ja sitten mä oisin voinu antaa sen teille (työntekijöille) ja sitte te oisitte voinu tehdä niiku loput et kattoo siitä et onko nyt kaikki hyvin.”

Toisaalta oli myös lapsi kenen toiveita oli kuultu ja ne olivat myös toteutuneet. Yksi lapsista kertoi, että perhekuntoutuksessa on tehty vain asioita joista hän on tykännyt. Yksi lapsista kertoi esittäneensä toiveita työntekijöille, mutta nämä toiveet eivät olleet toteutuneet. Yksi lapsista kantoi huolta siitä, että hänen perheenjäsenten ”Huolia ei tutkittu”, vaikka tämä olisi lapsen mielestä ollut tärkeää. Yksi lapsi myös kertoi, ettei hänen mielipidettään kuntoutuksen hyödyllisyydestä oltu kysytty.

Aineistosta nousi hyvin myös esiin miten se, että saa osallistua omien asioiden päätöksen tekoon vaikuttaa kokemukseen osallisuudesta. Eräs lapsi kertoi, ettei kukaan ole kysynyt hänen toiveitaan ja jatkoi sen jälkeen, ettei kukaan ole ajatellut häntä.

Haastattelija: ”Onks kukaan kysynyt sinun toiveita?”

Lapsi: ”Ei. Kukaan ei oo ajatellu mua.”

Lapselta tulee kysyä suoraan

Lapset kertoivat osallistumisesta edistävänä tekijänä sen, että heiltä oli kysytty asioista suoraan. Lapset kertoivat, että oli asioita joita he eivät kertoneet työntekijöille, mutta olisivat sen tehneet jos työntekijät olisivat niistä heiltä kysyneet. Toisaalta aineistosta nousi esiin myös se, että aina kysyminen ei riitä. Yksi lapsista kertoi, että häneltä oli kysytty, mutta hän ei ollut halunnut omia toiveitaan kertoa. Haastatteluista nousi esiin, myös että oman mielipiteen kertomista estää pelko työntekijöiden reaktioista. Yksi haastateltavista kertoi, ettei ollut uskaltanut kieltäytyä toiminnasta, koska pelkäsi, että työntekijät olisivat olleet hänelle vihaisia.

Kuntoutuksen kesto

Aineistosta nousi esiin myös kuntoutuksen keston merkitys. Eräs lapsi kertoi, ettei aikaa ollut riittävästi jotta heidän perhe olisi tullut autetuksi. Toinen koki, että aikaa ehkä olikin riittävästi, mutta se käytettiin lapsen mielestä väärin asioihin. Eräs lapsi kertoi, että kaikki kuntoutuksessa olleet tapaamiset toteutuivat hänelle sopivaan aikaan.

Ruoan tarjoamisella on merkitystä

Lapset puhuivat myös paljon ruoasta. Mukavaa oli ollut se, että ruoka perhekuntoutuksessa on ilmaista. Lapset olisivat toivoneet, että perhekuntoutuksessa olisi syöty karkkia ja juotu mehua. Perheen kanssa yhteisissä kivoissa toiminnoissa nousi esiin metsäretki jolla grillattaisiin. Yksi lapsi kertoi, että olisi ollut mukava puhumisen sijaan syödä karkkia.

Paikalla olijat vaikuttavat siihen mitä lapsi kertoo

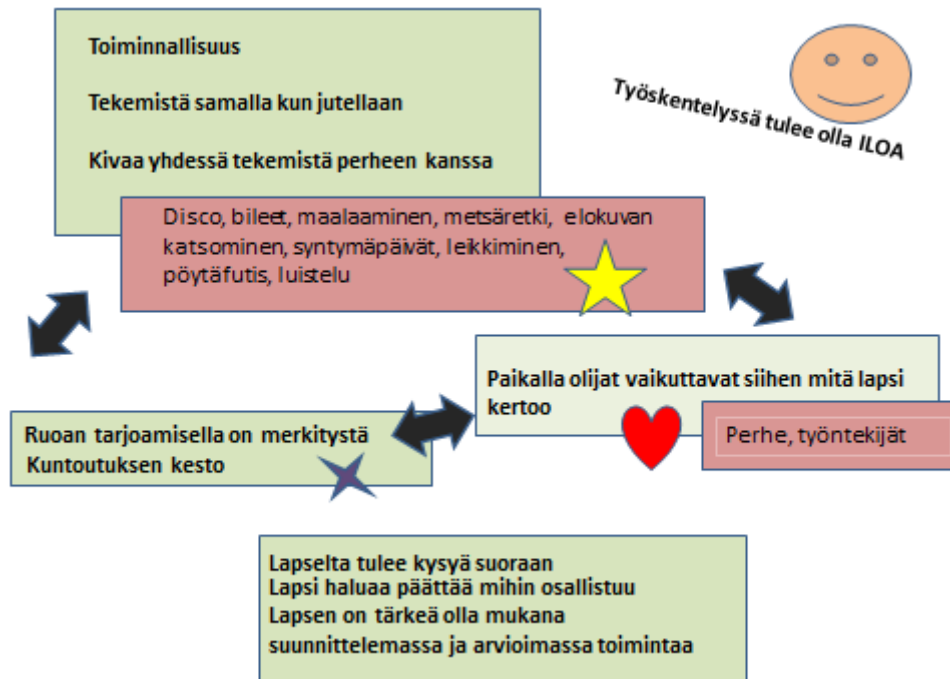
Lapset kertoivat, että sillä on merkitystä keitä on paikalla kun puhutaan. Lapset kokivat, että on helpompi kertoa omista asioista silloin kun paikalla on omat työntekijät ja heidän pitäisi olla niitä ketkä pyytävät lapsilta palautetta. Yksi lapsista toisaalta kertoi, ettei hänestä ole tärkeää tutustua työntekijöihin, mutta se on kyllä kivaa. Oman vanhemman läsnäolon koettiin helpottavan palautteen antamista työntekijöille. Lapset kertoivat myös siitä, että joillakin työntekijöillä on aikaa kuunnella kun lapsi haluaa puhua.

Lapsi haluaa päättää mihin osallistuu

Lapset toivat esiin, myös, että on tärkeää, ettei olisi pakko osallistua johonkin jos ei halua.

Aineistosta nousi myös esiin asioita joihin perhekuntoutuksen työntekijät eivät ehkä voi vaikuttaa. Lapset kuvasivat esimerkiksi, että on tylsää kun on riitoja perheen kanssa. Toisaalta riidat nousivat esiin myös asiana, jossa työntekijät olivat osanneet lapsia auttaa. Tällaisia asioita oli myös lapsen toive, että voisi tulla tapaamaan perhekuntoutuksessa saatuja kavereita myös jakson jälkeen.

Kuviossa 1. (Lapsen osallistumista päätöksentekoon mahdollistavat tekijät lapsen näkökulmasta kuvattuna) on kiteytettynä mistä lapsen päätöksen tekoa mahdollistavat asiat syntyvät lapsen näkökulmasta.



Kuvio 1. Lapsen osallistumista päätöksentekoon mahdollistavat tekijät lapsen näkökulmasta kuvattuna

7.2 Lapsen päätöksentekoon osallistumiseen vaikuttavat tekijät työntekijöiden näkökulmasta

Tuloksissa oli työntekijöiden näkökulmasta neljään eri teemaan liittyviä lapsen osallistumista perhekuntoutuksen päätöksentekoon mahdollistavia ja estäviä tekijöitä. Näitä tekijöitä olivat periaatteet, jotka mahdollistavat lapsen osallistumisen päätöksentekoon, lapsen osallistuminen kuntoutuksen suunnitteluun, arviointiin ja toteutukseen, neuvottelukäytännöt sekä nykytila.

Periaatteet, jotka mahdollistavat lapsen osallistumisen päätöksentekoon

Työntekijät nostivat esiin erilaisia periaatteita tai tekijöitä jotka työntekijän pitäisi muistaa aina kun hän työskentelee lapsen kanssa, jotta lapsen osallistuminen päätöksentekoon

mahdollistuisi. Ensimmäinen periaate on, että lasta tulee uskoa, kun lapsi tuottaa jotain tietoa tai kokemustaan tulee työntekijän ottaa se vakavasti. Työntekijät totesivat, että myös pienet lapset osaavat näyttää mitä haluavat. Lapsen ja työntekijän välillä tulisi olla luottamuksellinen suhde. Tämän suhteen nähtiin mahdollistavan sen, että kun työntekijä kysyy jotain lapselta ymmärtää lapsi mitä työntekijä tarkoittaa ja työntekijä saa vastauksen. Työntekijän tehtävänä on luoda (luottamuksellinen) suhde lapsen kanssa. Tässä yhtenä elementtinä on, että työntekijä pitää lapsen ajasta kiinni, eikä anna vanhemman tarvitsevuuden ohittaa lasta. Työntekijät pohtivat voisiko ajattelun vanhempi ensin kääntää niin, että olisikin lapsi ensin.

Tärkeänä nähtiin se, että työntekijä huomioi lapsen kehityksen ja yksilöllisyyden. Yksilöllisiä tekijöitä, jotka tulisi huomioida, ovat: lapsen temperamentti, rooli perheessä sekä lapsen toimintastrategiat. Tämän lisäksi työntekijät kokivat, että on tärkeä huomioida (työskentelyn) tavoite, (kuntoutuksen) tulotilanne sekä perheen historia. Tärkeänä nähtiin myös se, että aikuiset menevät lapsen maailmaan, eikä pakoteta lasta aikuisten maailmaan. Nostetaan esiin lapsen maailma niin työntekijöille kuin lapsen vanhemmille.

Työntekijät totesivat, että osallisuus ja kuulluksi tuleminen syntyvät osallistumisesta. Lapsen tulee tietää mistä on kyse, voidakseen osallistua päätöksen tekoon. Työntekijöiden tehtävänä on kertoa lapselle häntä koskevista asioista ja myös aktiivisesti kysyä lapsen näkemyksiä. Työntekijöiden näkemyksen mukaan lapsen tarve ja tahto voivat olla eri asioita ja näissä tilanteissa tulee työntekijän olla herkkänä tunnistamaan lapsen tarvetta. Työntekijät totesivat myös päättämisen ja osallistumisen olevan eri asioita. Nähtiin, että lasten voi olla hankala osallistua päätöksen tekoon, koska päätökset on saatettu tehdä jo ennen kuin he tulevat kuntoutukseen.

Alla olevassa taulukossa (Taulukko 3 Periaatteet jotka mahdollistavat lapsen osallistumisen päätöksentekoon) on kiteytettyinä periaatteet jotka mahdollistavat lapsen osallistumisen päätöksentekoon.

Taulukko 3 Periaatteet jotka mahdollistavat lapsen osallistumisen päätöksentekoon

Lasta tulee uskoa, kun lapsi kertoo jotakin aikuinen suhtautuu siihen vakavasti	Huomioidaan lapsen kehitys	Vanhempien tarvitsevuus ei voi sivuuttaa lasta	Lapsen ajasta pidettävä huoli
Lapsen tarve ja tahto voivat olla eri asioita	Luottamuksellinen suhde lapsen ja työntekijän välillä edistää lapsen osallistumista päätöksen tekoon vai Lapseen luodaan suhde	huomioidaan lapsen maailma, mennään lapsen maailmaan eikä oleteta että lapsi tulee aikuisen maailmaan	Että lapsi voi osallistua tulee huomioida lapset yksilöllisesti, lapsen kehitysvaihe/temperamentti/rooli perheessä/toimintastrategiat/huomioidaan tavoite/ tulotilanne/perheen historia
Pienetkin osaavat näyttää mitä haluavat	Aikuinen ensin <-> lapsi ensin	Nostetaan lapsi esiin työntekijälle + vanhemmalle	Osallisuus ja kuulluksi tuleminen tulevat osallistumisesta
Lapsi tietää mistä on kyse, lapselle kerrotaan	Päätäminen ja osallistuminen ovat eri asioita	Ensin työ, sitten huvi vai toisinpäin?	Ilo ja juhla on myös tiukkaa työskentelyä!

Työntekijät pohtivat myös lasten aineistossa esiin noussutta iloa tuottavia toimintoja ja kuinka niillä voidaan mahdollistaa kuntoutumista. Työntekijät pohtivat sanontaa ensin työ, sitten huvi, että jos sen kääntäisikin toisinpäin, niin voisiko niin saada lapsen luottamuksen ja kiinnostuksen työskentelyä kohtaan? Työntekijät myös pohtivat, että onko hieman olemassa asenne, että vain huolien pohtiminen on tiukkaa työskentelyä, eikä ilo ja juhla voi olla? Todettiin, että vahvistamalla voimavaroja ja tukemalla jaksamista voidaan saada kuntoutuksessa hyviä tuloksia.

Lapsen osallistuminen kuntoutuksen suunnitteluun, arviointiin ja toteutukseen

Työntekijät tunnistivat monia asioita millä voidaan mahdollistaa lapsen osallistumista kuntoutuksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin. Yksi tärkeimmistä asioista oli, että lapsen tulee olla fyysisesti paikalla kun kuntoutuksen suunnittelua, arviointia ja toteutusta tehdään. Työntekijät korostivat työskentelyn suunnittelun tärkeyttä, että tapaamisia suunnitellaan sellaisiin aikoihin, että lapsen osallistuminen on mahdollista, ettei lapsi ole esim. koulussa tai päiväunilla. Työskentelyä suunniteltaessa on tärkeää myös huomioida, että tapaamisten sisältö on sellainen, että lapsi voi siihen oikeasti osallistua. Työntekijät nimesivät useita työvälineitä/ menetelmiä joilla lasten osallistumista näissä hetkissä voidaan tukea. Työvälineitä/ menetelmiä ovat Bentowim & Miller Perhearviointi, piirtäminen, kuva tunnelmasta, kirjoittaminen, kuvat ja hymiöt. Tärkeänä pidettiin sitä, että työntekijä muistaa kysyä lapselta hänen näkemystään erilaisista asioista niin työskentelyn alussa kuin sen aikana kuin lopussakin. Kysyessään työntekijän täytyy olla aidosti kiinnostunut siitä mitä lapsi kertoo ja kannustaa lasta kertomaan lisää.

Työskentelyä suunniteltaessa lapselta kannattaa kysyä, minkälaista muutosta hän toivoisi perheessä tapahtuvan. Työntekijät uskoivat lasten tuovan työskentelysuunnitelmaan paljon lisää tietoa ja ideoita jos heidät otetaan aktiivisesti mukaan sitä tekemään. Tässä korostui periaate, että lapsen tulee tietää miksi perhe on kuntoutuksessa ja jos on ollut tapaamisia missä on tehty lasta koskevia päätöksiä ja lapsi ei ole niissä ollut paikalla, kertovat työntekijät lapselle mitä on päätetty. Työntekijöiden mukaan ideaalitalanne olisi se, että työskentelysuunnitelmaan kirjataan yhdessä lapsen kanssa mitä kuntoutuksessa tehdään ja miksi. Lapsen osallistumista päätöksentekoon estäväksi tekijäksi nähtiin se, että perheen kuntoutuksen tavoite on voitu päättää jo ennen kuin perhe tulee perhekuntoutukseen, eikä lapsi ole ollut näissä päätöksenteko hetkissä mukana.

Konkreettinen idea kuntoutuksen suunnittelun toteuttamiseksi oli, että ympärivuorokautisessa perhekuntoutuksessa olisi viikoittainen perhetapaaminen johon lapset osallistuvat ja siinä tapaamisessa suunnitellaan seuraavan viikon ohjelmaa.

Kerätessä lapselta palautetta (kuntoutuksen arviointi) kannattaa lapselta kysyä asioista joita hänen kanssaan on tehty ja miten nämä asiat ovat vaikuttaneet perheen elämään. Lapsen arvioidessa toimintaa pidettiin tärkeänä sitä, että työntekijällä on

lapsen luottamuksellinen suhde ja että työntekijä kertoo lapselle, että lapsella on lupa antaa niin hyvää kuin huonoakin palautetta. Tärkeänä asiana nähtiin se, että lapsella on riittävästi aikaa antaa palautetta. Konkreettinen asia, josta työntekijöiden tulee huolehtia, on, että perhekuntoutuksen työskentely- yhteenvetoon kirjataan lapsen näkemys työskentelystä.

Pohdintaa työntekijöiden kesken aiheutti se, että miten sellaiset lapset ketkä eivät osaa puhua tai ketkä puhuvat toista äidinkieltä voivat osallistua kuntoutuksen eri vaiheissa. Yhdeksi ratkaisuksi pohdittiin, että nämäkin lapset osallistuvat kaikkiin mahdollisiin tapaamisiin ja heidän olemistaan tapaamisissa kirjataan ja mahdollista muutosta lapsen tavassa olla.

Neuvottelukäytännöt

Työntekijät pohtivat paljon perhekuntoutuksen neuvottelukäytäntöjä. Neuvotteluilla työntekijät tarkoittavat aloitus- väli- ja loppuneuvottelua jotka käydään yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa. Aloitusneuvottelussa asetetaan jakson tavoitteet, välineuvottelussa arvioidaan asetettujen tavoitteiden ajankohtaisuutta ja onko niissä edetty, välineuvottelussa voidaan päätyä määrittelemään tavoitteita uudella tavalla ja lopetusneuvottelussa arvioidaan tavoitteiden toteutumista ja suunnitellaan perheen jatkoa kuntoutuksen jälkeen.

Työntekijät nostivat esiin sen, että lasten pitäisi olla mukana neuvotteluissa. Työntekijät tuottivat monia konkreettisia ehdotuksia miten neuvotteluista voidaan tehdä lapsiystävällisempiä. Näitä käytäntöjä oli se, että lapselle kerrotaan ennen neuvottelua mistä neuvottelussa on kyse ja neuvottelun jälkeen käydään läpi mitä neuvottelussa päätettiin. Lapsella on mahdollisuus tehdä jotain neuvottelun aikana esimerkiksi piirtää ja että neuvottelussa ei olisi pakko istua. Neuvotteluihin pohdittiin myös toiminnallista osuutta. Työntekijät pitivät myös tärkeänä sitä, että lapsi otetaan neuvottelussa mukaan keskusteluun. Työntekijät puhuivat paljon siitä, että lapsi saa osallistua neuvotteluun ikätasoaan vastaavalla tavalla. Työntekijät pohtivat että joillekin lapsille voi olla hankalaa osallistua neuvotteluihin. Pohdittiin myös mahdollisuutta, että lapsi osallistuisi neuvotteluun osaksi aikaa. Hyvänä käytäntönä pidettiin neuvotteluiden pitämistä perheen kotona, koska silloin pienetkin lapset osallistuvat luontevasti neuvotteluun. Tärkeänä nähtiin myös se, että jos lapsi ei ole mukana neuvottelussa, niin silloin hänelle kerrotaan selkokielellä mistä asioista neuvottelussa on päätetty.

Nykytila

Työntekijät pohtivat, että tällä hetkellä lapset liian usein sivuutetaan kuntoutuksen suunnittelusta, eikä heille muisteta kertoa perheen tavoitteita tai heidän näkemystä siihen mitä kuntoutuksen tavoitteet voisivat olla. Työntekijät tunnistivat, että heillä on olemassa monia hyviä työkäytäntöjä jotka mahdollistavat lapsen osallistumista päätöksen tekoon, mutta jostain syystä näiden hyvien toimintatapojen käyttämisessä on suurta lapsikohtaista vaihtelua. Työntekijät tunnistivat, että nyt on esimerkiksi jo sopimus, että lapsen näkemys työskentelystä tulee kirjata perhekuntoutuksen työskentely- yhteenvedoon, mutta näin ei kaikkien lasten kanssa toimita. Työntekijät pohtivat myös miten lapset voivat olla eriarvoisessa asemassa tullessaan perhekuntoutukseen, koska lähettävä taho voi ajatella, että kuntoutus kohdennetaan vain perheen jollekin yksittäiselle lapselle ja vanhemmille, eikä jokaiselle lapselle.

7.3 Päätöksentekoa mahdollistavien tekijöiden käytäntöön vieminen

Kolmas kehittäjäryhmä valitsi 3 konkreettista asiaa joita perhekuntoutuksessa aletaan toteuttaa, jotta lasten osallistuminen päätöksentekoon toteutuisi jatkossa entistä paremmin.

Alla on kehittäjäryhmän tekemä kirjallinen ohjeistus perhekuntoutuksen työkäytännöiksi:

1. Neuvottelukäytännöt

- Lähtökohtana perhekuntoutuksen neuvotteluissa on se, että kaikki lapset ovat neuvotteluissa läsnä. Neuvottelutiloja varatessa huomioidaan tilojen lapsiystävällisyys (lapselle mahdollisuus leikkiin) ja neuvotteluissa lapsille tarjotaan mehua ja keksiä.
 - ympärivuorokautisessa perhekuntoutuksessa ensisijainen neuvottelutila on toimintaterapiahuone
 - päivämuotoisessa perhekuntoutuksessa neuvottelut pidetään ensisijaisesti perheen kodissa
- Jokaiselle lapselle tulee kertoa mistä tulevassa neuvottelussa on kyse, ja selvittää mitkä ovat lapselle on tärkeitä asioita tulevassa neuvottelussa käsitellä (tulo-, väli- ja arviointineuvottelu).

2. Perheille iloa tuottavaa toimintaa

- Iloa tuottavaa toimintaa suunnitellaan tietoisesti perheille viikoittain
- Jakson alussa selvitetään mistä perhe saa iloa

3. Yhteenveto

- Yhteenvetoon tulee aina kirjata myös lapsen näkemys työskentelystä.

Neuvottelukäytännöt

Neuvottelut halutaan jatkossa järjestettävän niin, että lapset ovat lähtökohtaisesti neuvotteluissa läsnä. Kehittäjäryhmä näki lasten osallistumista edistäväksi sen, että neuvottelut pidetään lapsi ystävällisissä tiloissa, joita ovat lasten kodit sekä ympärivuorokautisessa perhekuntoutuksessa käytössä oleva terapiahuone. Näiden tilojen avulla lapsi voi leikkiä neuvottelun aikana. Neuvotteluissa tarjotaan lapsille mehua ja keksiä. Lasten osallistumisen kannalta pidettiin tärkeänä, että jokaiselle lapselle kerrotaan ennen neuvottelua mistä neuvottelussa on kyse ja työntekijän tulee myös selvittää mitä asioita lapsi haluaa että neuvottelussa käsitellään. Nämä käytännöt koskevat kaikkia perhekuntoutuksen neuvotteluja.

Perheille iloa tuottavaa toimintaa

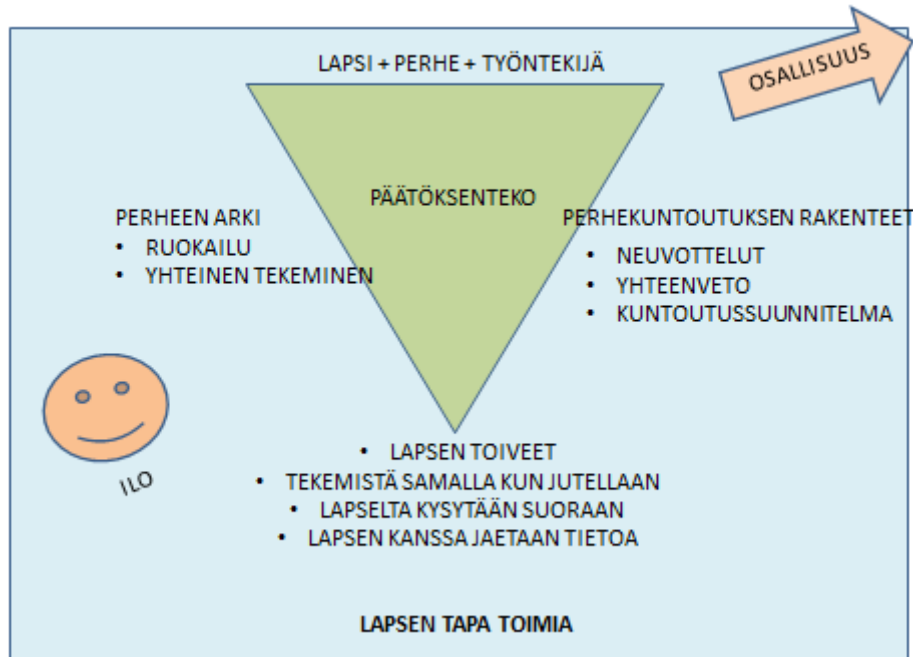
Lasten osallistumista perhekuntoutuksen päätöksen tekoon edistetään selvittämällä, minkälainen arjen tekeminen tuottaa perheelle iloa ja näitä toimintoja suunnitellaan perheen viikko-ohjelmaan.

Lapsen näkemys perhekuntoutuksen yhteenvetoon

Lasten osallistumista perhekuntoutuksen päätöksen tekoon edistetään selvittämällä lapsen näkemys työskentelystä ja kirjoittamalla se perhekuntoutuksen yhteenvetoon.

8 Kuvaus lapsen osallistumisesta päätöksentekoon perhekuntoutuksessa

Tulosten yhteenveto tekijöistä jotka mahdollistavat lapsen osallistumista päätöksentekoon Helsingin kaupungin perhekuntoutuksessa on koottu kuviossa 2. Päätöksentekoon perhekuntoutuksessa osallistuvat lapsi, perhe ja työntekijät. Päätöksenteon pitäisi olla näiden toimijoiden yhteistoimintaa jossa aikuiset aktiivisesti tukevat lapsen mielipiteen ilmaisua ja osallistumista.



Kuvio 2 Lapsen osallistuminen päätöksen tekoon perhekuntoutuksessa

Lapsen osallistumista mahdollistaa aikuisten asettuminen toimimaan yhdessä lapsen kanssa, lapselle luontaisella tavalla. Lapselle esimerkiksi annetaan mahdollisuus tehdä jotakin samalla kun jutellaan. Työntekijät ja perhe ovat kiinnostuneita lapsen toiveista ja kysyvät lapselta suoraan. Lapsen kanssa jaetaan tietoa. Yhteisessä toiminnassa pitäisi olla mukana iloa! Päätöksentekoa tapahtuu koko ajan perheen arjessa, kuten silloin kun perhe ja työntekijät yhdessä pohtivat mitä tehdään, mennäänkö ulos vai liikunta saliin jne. Perhekuntoutuksen päätöksen teossa on erityistä perhekuntoutuksen rakenteet, eli aloitus- väli ja loppuneuvottelu, perhekuntoutussuunnitelmanteko, sen päivittäminen ja loppuyhteenveto. Olemalla mukana niin arjenpäätöksenteossa kuin rakenteellisemmassa päätöksenteossa mahdollistuu lapselle kokemus osallisuudesta.

9 Pohdinta

9.1 Tulosten pohdinta

Lasten osallisuus on tällä hetkellä vahvasti esillä eri hankkeissa ja siitä on tehty paljon tutkimusta. **Osallisuus** on vahvasti suojattu lainsäädännössä kuten perustuslaissa ja lasten oikeuksien sopimuksessa (Perustuslaki 6§, Unicef n.d.). Minun työni tavoite oli, että lasten **osallistuminen** päätöksentekoon vahvistuu perhekuntoutuksessa. Lasten osallistumisesta ei tutkimuksissa eikä näkemykseni mukaan myöskään kentällä puhuta juurikaan. Osallistuminen on toimintaa joka mahdollistaa kokemuksen osallisuudesta (Lastensuojelun käsikirja 2016). On helpompi tarkastella ja kehittää palveluissa lasten osallistumista kuin osallisuutta, koska osallistuminen on konkreettista toimintaa, osallisuus subjektiivinen kokemus. Osallistuminen ei kuitenkaan ole koskaan itseisarvo vaan osallistumisen tulisi olla sen kaltaista, että lapsi saa kokemuksen osallisuudesta. Kokemuksen siitä, että hän on arvokas ja hänen mielipiteellä on väliä (Muukkonen 2013: 167,170). Kehitettäessä lasten osallistumista voidaan pahimmillaan tuottaa lapselle kokemusta siitä, ettei lapsella ole valtaa omiin asioihinsa. Lapsen osallistumisesta voi tulla mekaanista työskentelyä jossa lapsi osallistuu kaikkeen hänen hyväkseen tehtyyn työhön olemalla paikalla ilman että hänen toiveitaan ja ajatuksiaan työskentelystä on kuullaan. Aineistoni yksi pysähdyttävimmistä tuloksista oli yhden lapsen kokemus, ettei kukaan ole ajatellut häntä. Lapsi oli osallistunut monenlaiseen toimintaan, mutta hänen toiveitaan toiminnasta ei kuultu.

Kehittämistyössä lapsilta keräämässäni aineistossa eräs lapsi kiteytti mielestäni hyvin, miksi lapsen pitäisi saada osallistua perhekuntoutuksen päätöksentekoon. Kysyttäessä lapselta ajatteleeko hän, että olisi ollut tärkeää, että häneltä olisi kysytty mikä perhettä auttaa parhaiten vastasi lapsi: *”No kai, koska täähän on perhekuntoutus”*. Tuossa lauseessa lapsi nostaa esiin toisaalta niin itsestään selvän, toisaalta niin helposti unohtuvan asian, että perheen asiat ovat lasten asioita ja sen takia heidän tulee olla mukana kun perheen asioita ratkotaan. Vain lapsi voi tuoda tietoon juuri hänen näkemyksensä hänen tilanteestaan (Muukkonen 2013: 170, 173, Horwath & Surkey 2015:1386 – 1387).

Lastensuojelussa on tutkimusten mukaan vallalla aikuiskeskeinen työote (Alatalo, Lappi, Petrelius 2017:27, Horwath & Surkey 2015, Hurtig 2003), mitä tämän tutkimuksellisen

kehittämistyön tulokset vahvistavat. Pohdin ohjaako tällä hetkellä lastensuojelutyötä vahvimmin lastenoikeuksien sopimuksen kohta, että lapsi on oikeutettu erityiseen suojeluun (Lastenoikeuksien sopimus 3§) ja lastensuojelulaissa kohta, ettei lapsen mielipiteen kuuleminen saa vaarantaa lapsen kehitystä (Lastensuojelulaki 2007/417 20§), vaikka lapsen oikeus osallistua on säädetty lainsäädännössä yhtä vahvasti. Lastensuojelu työkenttänä herkistää tietysti työntekijöitä suojelemaan lasta ja suojelu onkin lastensuojelun erityinen tehtävä joka erottaa sen muista lapsipalveluista. Tutkimustiedon mukaan lapsen osallistuminen ja se, että häntä aidosti kuullaan ja hänelle jaetaan tietoa, ei kuitenkaan vahingoita lasta vaan itse asiassa tukee lapsen kasvua ja kehitystä (Bell & Wilson 2016: 679, Muukkonen 2013: 167,170).

Hallituksen LAPE kärkihankkeessa on otettu tavoitteeksi tuottaa palveluita lapsi ja perhelähtöisesti. Tässä tärkeää on huomata, että lapset ovat mainittu erikseen, koska niin kuin tässäkin kehittämistyössä tuli näkyväksi voidaan palveluita tuottaa perhelähtöisesti, mutta niin, että toiminta on aikuis- ja järjestelmälähtöistä. (Pulkkinen 2018:20.) Tässä kehittämistyössä työntekijät pohtivat lasten osallistumista hyvin eri näkökulmasta kuin lapset. Työntekijöiden aineistossa nousi esiin kirjaaminen, neuvottelut ja erilaiset arjen rakenteet, kun lapset puhuivat selvästi enemmän sisällöstä. Aineistojen erilaisuuteen on toki voinut vaikuttaa myös lapsille ja työntekijöille annetut kysymykset, mutta varmastikin suurin tekijä on se, että lapsille perhekuntoutus rakentuu arjen kokemusten kautta ja siellä koettujen asioiden summana. Työntekijöille kyse on kuitenkin erilaisista työn asettamista velvoitteista ja työkäytännöistä. Tämän takia onkin tärkeää, että aina kun kyse on lasten hyväksi tehtävästä työstä, ovat lapset siinä mukana. Vaikka me työntekijät kuinka haluamme ajatella heidän parastaan, me näemme sen eritavoin kuin he itse.

Lapset kertoivat haastatteluissa avoimesti omista toiveistaan ja ajatuksistaan, jossa oli monia konkreettisia ehdotuksia ja ideoita joihin toisen ja kolmannen kehittäjäryhmän oli hyvä tarttua. Kolmannen kehittäjäryhmän haasteena oli, mistä aloittaa matka kohti sellaista päätöksentekoa jossa lapset voivat olla mahdollisimman lapsen kannalta mielekkäällä tavalla mukana ja mikä on tässä hetkessä aidosti mahdollista, ettei ohjeesta tule vain yksi unohdettu ajatus pöytälaatikkoon. Kehittäjäryhmä teki konkreettisen selkeän ohjeistuksen, millä on hyvä aloittaa perhekuntoutuksen lapsikeskeisemmän päätöksenteon kehittäminen. Sitten kun ohjeistus on jalkautettu käytäntöön, on kuitenkin aika jatkaa kehittämistä, että lapset olisivat aidosti perhekuntoutuksen työntekijöiden kehittäjäkumppaneita ja valta ja vastuu olisivat aidosti jaettua.

Viimeinen kehittäjäryhmä tuotti ohjeistuksen perhekuntoutuksen työkäytännöiksi perhekuntoutuksen työntekijöille. Ohjeistuksessa näkyy vahvasti ammattilaisten ajattelumalli työstä erilaisina työnrakenteina joista työntekijöiden näkökulmasta tärkeä rakenne on neuvottelut. Ohjeistuksessa otetaan vahvasti kantaa siihen, että jokaisen lapsen tulisi osallistua kaikkiin hänen asioihin koskeviin neuvotteluihin. Lapset eivät tuoneet neuvotteluja esiin haastatteluissa mikä voi johtua siitä, että haastatellut lapset eivät edes tienneet neuvotteluiden olemassa olosta. Ohje antaa lapsille oikeuden myös olla osallistumatta neuvotteluun joka on näkemykseni mukaan todella tärkeää. Stenvall viittaa myös väitöstutkimuksessaan toisiin tutkijoihin, jotka ovat todenneet, että lapsilla tulisi olla aina myös oikeus kieltäytyä heille tarjotusta toiminnasta (2018:36). Osallistumista kehitettäessä on aina iso riski siihen, että osallistumisesta tulee pakollinen rakenne jonka olemassa riittää, ilman, että lapset aidosti osallistumalla saavat siitä itselleen mitään.

Tärkeä yksityiskohta ohjeistuksessa on myös työntekijöiden velvollisuus jakaa tietoa lasten kanssa. Ohjeistuksessa tiedonjako on kytketty neuvottelurakenteisiin, mutta toivon, että ohjeistus sekä työntekijöille järjestetty kehittämistilaisuus vaikuttavat työntekijöiden ajatteluun niin, että he jakavat tietoa lasten kanssa aktiivisesti koko perhekuntoutuksen prosessin ajan.

Ohjeistuksessa kiinnitetään huomiota myös tiloihin ja niiden lapsiystävällisyyteen. Ajattelen, että tiloilla on valtava merkitys sille miten luontaisesti lapsi voi erilaisissa tilanteissa toimia, mutta tilat myös muistuttavat koko ajan työntekijöitä siitä kenen asioissa tapaamiseen on kokoonnuttu. Lapset toivat vahvasti esiin haastatteluissa kuinka he toivovat, että saisivat tehdä jotakin samalla kun puhutaan ja lasten luontaisen toiminnan mahdollistavilla tiloilla voidaan vastata tähän. Lapset toivat ruoan esiin myös tärkeänä asiana. Herkuttelu ja juhlat joihin herkut tärkeänä osana kuuluvat oli koettu mukavaksi perhekuntoutuksessa ja sitä toivottiin lisää. Ohjeistus tekeekin neuvotteluista hieman enemmän juhlaa ja näin helpottaa lasten osallistumista niihin.

Lapset toivat haastatteluissa esiin myös perheen yhteisen toiminnan tärkeyden ja sen että on tärkeää, että perhekuntoutuksessa tehdään kivoja asioita. Työntekijät sanoittivat tätä voimavarakeskeisyydeksi, jota haluttiin vaalia. Tämän takia ohjeistukseen tuli kohta, että jokaisen perheen kohdalta pitää selvittää mitkä asiat tuovat heille iloa ja suunnitella näitä asioita heidän viikko-ohjelmaansa.

Lapset kertoivat haastatteluissa, että on tärkeää, että myös heiltä kysytään onko kuntoutuksesta ollut hyötyä, myös työntekijöiden mielestä sen pitää olla lähtökohta, jokaisen lapsen kohdalla näin ei ollut kuitenkaan toimittu. Tämän takia työhajeseen lisätään, että lapsen mielipide kuntoutuksesta tulee kirjata työskentely- yhteenvetoon. Näin lapsen näkemys tulee myös dokumentoitua ja sitä voidaan käyttää hyödyksi kun perheen tulevia palveluita mietitään.

9.2 Kehittämisen kulku ja arviointi

Työ ei toteutunut suunnitellussa aikataulussa, mutta eteni muuten tutkimussuunnitelman mukaisesti. Tehdyt valinnat aineistonkeruumenetelmistä olivat toimivia. Työntekijät yhteiskehittelyssä toivat vahvasti esille kuinka omissa työkäytännöissä olisi paljon parannettavaa. Työntekijät toivat esiin, että kyse on hyvin perusasioista, jotka osataan, mutta jotka jostain syystä arjessa kovin helposti unohtuu. Yhteiskehittelyä työntekijät kuvasivat voimauttavaksi, näin työntekijöille ei jäänyt kehittämistyöstä lannistettu olo, vaan eteenpäin katsova, muutosta mahdollistava tunnelma. Yhteiskehittely itsessään tuotti oppimista työntekijöille. Kehittämistyön ansio oli tehdä perhekuntoutuksen työntekijöille näkyväksi se kuinka näkymättömäksi lapset voivat perhekuntoutuksen päätöksenteko prosessissa jäädä.

Lapsen osallisuuden mahdollistuminen vaatii lastensuojelun työntekijöiltä kykyä asettaa yhteistyöhön lapsen kanssa. Työntekijöiden mahdollisuuksiin toimia yhteistyössä lapsen kanssa vaikuttaa vahvasti organisaation tarjoama tuki. Kyse on organisaation toimintakulttuurista, mutta myös käytännön asioista, kuten tukevatko tilat lapsen kanssa työskentelyä, saako lasten tapaamiseen käyttää aikaa ja voidaanko lasten kanssa tehty työ kirjata tietojärjestelmiin. (Lastensuojelun käsikirja 2016.) Tämän takia olikin tärkeää, että myös perhekuntoutuksen esimiehet osallistuivat niin työntekijöiden yhteiskehittelyyn ja olivat mukana laatimassa työohjetta. Nyt annetulle ohjeelle on organisaation vahva tuki.

Lasten näkökulmasta valittu haastattelumenetelmä oli myös hyvä. Lapset kommentoivat haastattelun olleen kiva ja toivat esiin, että puhuimme tärkeistä asioista. Lapset olivat mukana jo kun valmistin tutkimustiedotteita valitsemassa siihen kuvaa ja miettimässä sanavalintoja ja saivat myös näin kokemuksen siitä, että heidän mielipiteillään on arvoa ja merkitystä. Näillä pienillä teoilla pystyin toivottavasti tukemaan kehittämiseen

osallistuneiden lasten itsetuntoa ja kehittäminen voimautti heitä, niin kuin lasten osallistuessa heille merkityksellisiin asioihin parhaimmillaan käy (Muukkonen 2013: 167,170). Lasten haastattelua on kritisoitu siitä, ettei se ole kokemusasiantuntijuuden hyödyntämistä, vaan aikuislähtöistä toimintaa (Barkman ym. 2017:17). Toivon ja lapsilta saamani palautteen perusteella uskon, että haastatteluissa lapsilta saamani palautteen perusteella haastatteluissa vallitsi avoin tila mihin lapset saivat tuoda näkemyksiään ja kokemuksiaan heille tärkeistä asioista. Lasten haastattelut myös aidosti vaikuttivat niihin asioihin joita työntekijät seuraavassa kehittäjäryhmässä lähtivät kehittämään. Näen etteivät lapset toimineet kehittämistyössä tiedontuottajina vaan kehittäjäkumppaneina ketkä osaltaan olivat myös vaikuttamassa siihen mitä kehitettiin.

Ymmärrys siitä, että hyviä työkäytäntöjä lasten osallistumiseksi ei voi kehittää ilman että lapset ovat mukana kehittämisessä, vahvistui. Kehittämistyön aikana ymmärrys myös siitä, että ottamalla lapset mukaan tehdään tekoja sen eteen, että heille voi mahdollistua kokemus osallisuudesta. Toisaalta myös alun epävarmuuteni että pitäisikö lasten ja aikuisten olla mukana samassa kehittämistilaisuudessa häipyi. Keräämällä lapsilta aineiston yksilöllisesti, niin, että he saivat vaikuttaa siihen milloin ja miten haastattelu tehtiin ja kertoa ajatuksistaan tutulle aikuiselle oli varmasti osa syy aineiston rikkauteen. Toisaalta nyt emme saaneet tiedontuottajaksi yhtään lasta päivämuotoisesta perhekuntoutuksesta. Ensi kerralla pyytäisinkin jotain heidän työntekijäänsä keräämään aineistoa kanssani, niin uskon, että lapset olisivat saattaneet helpommin motivoitua tiedontuottajiksi.

Tämä tutkimuksellinen kehitystyö oli toivottavasti lähtökohta sille, että jatkossa lapset ovat mukana vahvemmin kaikessa Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen kehittämisessä, sen lisäksi että lapset ovat keskiössä jatkossa kaikenlaisessa Helsingin kaupungin perhekuntoutuksen päätöksenteossa. Lasten osallistuminen päätöksentekoon, ei vaadi työntekijöiltä juurikaan uusia taitoja, vaan ennen kaikkea suurta asenne muutosta siihen, millaisia tilanteita päätöksenteko tilanteet ovat puitteiltaan, ajattelussa voivatko lapset olla mukana kun heidän oman perheen asioista puhutaan ja riittävää aikaa asettua kuulemaan myös lasta. Lasten mukaan ottaminen vaatii työntekijöiltä herkkyyttä muistaa myös se, että jokainen lapsi on yksilö ja heidän tavat osallistua ovat erilaisia. Työntekijöiden tapaan kohdata lapsi vaikuttaa heidän olettamukset, arvot, koulutus, lainsäädäntö ja säädökset (Pulkinen 2018: 6.) tämä työ vaikutti toivottavasti niin työntekijöiden olettamuksiin, arvoihin sen lisäksi, että sillä vaikutettiin perhekuntoutuksen työtä ohjaaviin ohjeisiin.

”Lapsikäsitys ei ole asia, joka voidaan toimeksiannolla määrätä toteutettavaksi. Se syntyy henkilökohtaisen tiedostamisprosessin tuloksena. Tiedostamista edistävät asiasta keskustelu ja tapahtumien analyysi lapsikäsitäksen näkökulmasta. Yhteiset tavoitteet löytyvät tältä pohjalta.” (Pulkinen, Lea: 2018:22.)

9.3 Eettiset kysymykset, luvat ja sopimukset

Noudatin koko tutkimuksellisen kehittämistyön ajan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2012) määrittelemiä hyviä tieteellisen käytännön periaatteita. Tutkimusprosessin toteutin rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta noudattaen. Tutkimuksessa sovelsin eettisesti kestäviä tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmiä ja tuloksia julkaistaessa pyrin avoimeen ja vastuulliseen tiedeviestintään. Työssä noudatin huolellista ja kunnioittavaa viittaustekniikkaa. Säilytin kaiken työpajoissa kerätyn kirjallisen materiaalin sekä nauhoitetut loppukeskustelut asianmukaisella tavalla ja tuhoan aineistot tutkimuksellisen kehittämistyön loputtua. (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012: 6.) Tutkimuksen koskiessa lapsia kiinnitin erityistä huomiota siihen, että annoin heille tietoa menetelmistä ja tutkimuksen tarkoituksesta kunkin lapsen ikätasoa vastaavalla tavalla (Pölkki 2004: 281).

Tutkimuslupa myönnettiin Helsingin kaupungin sosiaali- ja terveystoimesta. Tutkimukseen osallistuminen on ollut vapaaehtoista ja siinä on noudatettu anonymiteettiä. Osallistujat ovat voineet keskeyttää tutkimukseen osallistumisen milloin tahansa ilman perusteluita. Tutkimukseen osallistumisesta annettiin erillinen tutkimushenkilötiedote kaikille osallistujille (Liite 1, 2 ja 4). ja heiltä pyydettiin kirjallinen suostumus tutkimukseen osallistumisesta (Liite 3 ja 5). Lasten haastatteluissa allekirjoitus ja lupa pyydettiin lapselta sekä hänen huoltajaltaan.

Tässä tutkimuksellisessa kehittämistyössä en ole kysynyt muita lasten henkilötietoja kuin ikää. Haastattelut saattoivat herättää kokemusasiantuntijalapsissa pohdintoja liittyen perhekuntoutukseen. Haastattelujen jälkeen kävimme jokaisen lapsen kanssa läpi, kenen kanssa hän voi tarvittaessa keskustella tutkimuksessa esiin nousseista asioista.

Litteroidessani aineistoa poistin sieltä kaikki nimet ja lasten ja perheiden anonymiteettiä suojellakseni muutin perheen kokoon ja esimerkiksi isään ja äitiin viittaavat sanat vanhemmiksi ja siskoon tai veljeen viittaavat sisaruksiksi. Haastateltavien sukupuolta ei myöskään anonymiteettisistä paljastettu.

9.4 Kehittämistyön hyödynnettävyys ja jatkokehittämisehdotuksia

Kehittämistyön tuloksena saatiin kuvaus lasten osallistumisesta päätöksentekoon perhekuntoutuksessa. Tätä kuvausta voidaan tulevaisuudessa hyödyntää perhekuntoutuksen toiminnan suunnittelussa ja arvioinnissa, niin Helsingissä kuin koko Suomessa. Vaikka kuvaus on tuotettu perhekuntoutuskontekstissa, voidaan sitä hyödyntää myös laajemmin lastensuojelupalveluiden kehittämisessä. Kaikkia toimintoja voidaan jatkossa pohtia toteutuvatko niissä kuvauksessa mukana olevat asiat. Kuvausta voidaan tulevaisuudessa hyödyntää perehdytettäessä työntekijöitä perhekuntoutukseen sekä kertoessa asiakkaille ja yhteistyökumppaneille minkälaiseen toimintatapaan perhekuntoutuksen toiminnassa pyritään. Kuvaus voi jatkossa myös toimia yksittäisen työntekijän apuvälineenä kun hän tarkastelee omaa työtapaansa.

Työntekijöiden mukaan lapsen asiakassuunnitelman teko, ei ole aina lasten osallistumista tukevaa. Työntekijöiden mukaan paljon on päätetty jo ennen perhekuntoutukseen tuloa ja tässä prosessissa lapset eivät ole monesti olleet mukana. Tämän takia Helsingin kaupungin lastensuojelussa tulisikin kehittää lasten osallistumista kaikissa prosessin vaiheissa.

Perhekuntoutukseen luotiin tässä kehittämistyössä toimintaohje jatkossa tulisikin seurata onko työhje miten jalkautunut käytäntöön ja aktiivisesti kerätä lapsilta kokemuksia esimerkiksi siitä miten he ovat neuvotteluihin osallistumisen kokeneet. Näen tärkeänä, että tulevaisuudessa perhekuntoutuksen kehittämistä viedään kohti sitä, että lapset ovat mukana kaikessa kehittämisessä kehittäjäkumppaneina jotta heillä on mahdollisuus vaikuttaa siihen mitä perhekuntoutuksessa kehitetään.

Lähteet

Alasuutari, Maarit 2005. Mikä rakentaa vuorovaikutusta lapsen haastattelussa? Teoksessa Johanna Ruusuvuori – Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere. Vastapaino. 145-162.

Alatalo, Marjo, Lappi, Kari & Petrelius, Päivi 2017. Lapsi keskeinen suojeleminen ja perheen toimijuuden tukeminen lastensuojelun perhetyössä ja perhekuntoutuksessa. Kohti monitoimijaista, yhteistä perhetyötä. Työpaperi 21/2017. Terveiden ja hyvinvoinninlaitos. Helsinki: 4-10.

Anttila, Pirkko 2000. Tutkimisen taito ja tiedon hankinta. Taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet. 3. painos. Akatiimi Oy. Hamina

Araneva, Mirjam 2016: Lapsen suojeleminen. Toteuttaminen ja päätöksen teko. Käsikirja lapsen asioista päättävälle. Alma talent Oy.

Barkman, Johanna, Inkinen, Helena, Isoniemi, Sami & Vario, Pipsa 2017. Muutos – voimaa! Kohti nuorten kokemusasiatuntijuutta lastensuojelussa. Opas- ja käsikirjat 3/2017. Pesäpuu Ry. Valtakunnallinen lastensuojelujärjestö.

Bell, Margaret & Wilson, Kate 2006. Children's Views of Family Group Conferences. British Journal of Social Work 36. 679 – 681.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2001. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere.

Helsingin kaupunkistrategia 2017-2021 Maailman toimivin kaupunki. Päivitetty 28.9.2017. Saatavana osoitteessa: <www.hel.fi/kaupunkistrategia> Luettu 12.11.2017

Harra, Toini, Mäkinen, Elisa & Sipari, Salla 2012: Yhteiskehittelyllä hyvinvointia. Metropolia Ammattikorkeakoulu. Helsinki.

Hotari, Kaisa – Elina, Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2013: Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.): Lastensuojelun ytimissä. 4. painos. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 149-164.

Horwath, Jan & Surkey, Tarr 2015: Child Visibility in Cases of Chronic Neglect: Implications for Social Work Practice. British Journal of Social Work 45. 1379-1394.

Hurtig, Johanna 2003: Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Väitöskirja. Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta.

Hurtig, Johanna 2006: Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, Hannele, Ritala – Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) Lapset ja sosiaalityö.

Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia. PS- Kustannus. Jyväskylä. 167-193.

Innokylä 2017: Leraning cafe eli oppimiskahvila. Saatavana osoitteessa: <<https://www.innokyla.fi/web/malli2825539>> Päivitetty 2018. Luettu 13.3.2018.

Kuula, Arja 2001: Toimintatutkimus. Kenttätyötä ja muutospyrkimyksiä. 2. painos. Vastapaino. Tampere.

Lastensuojelun laatusuositus 2014. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2014:4. Toim. Marjo Lavikainen, Aila Puustinen- Korhonen ja Kristiina Ruuskanen. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Lastensuojelulaki. Annettu 13.4.2007. Saatavana osoitteessa: <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>> Luettu 4.1.2.2017

Lastensuojelun käsikirja 2015. Lastensuojelun avohuolto. Saatavana osoitteessa: <<https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/avohuolto>>

Lastensuojelun käsikirja 2018. Saatavana osoitteesta: <<https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-laatusuositus>>

Lastensuojelun käsikirja 2016: Lapsen osallisuus. Saatavana osoitteesta: <<https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lasten-osallisuus>> Luettu 4.12.2017

Metsämuuronen, Jari 2006: Laadullisen tutkimuksen perusteet. Teoksessa Metsämuuronen, Jari (toim.): Laadullisen tutkimuksen käsikirja. International Methelp Ky. Helsinki.

Muukkonen 2013: Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.): Lastensuojelun ytimissä. 4. painos. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. 165- 175.

Paalasmaa, Jarno 2017. Maailman parhaat kasvatusajatukset. Oikein ymmärretty lapsilähtöisyys. Into. Helsinki. E-kirja.

Perhekuntoutuksen omavalvonta suunnitelma 2017. Sosiaali- ja terveystoimiala. Perhe- ja sosiaalipalveluiden omavalvontasuunnitelmat. Helsingin kaupunki. Saatavana osoitteesta <<https://www.hel.fi/sote/fi/esittely/organisaatio/peso/ovs>> Luettu 20.3.2018.

Perustuslaki 6§. Saatavana osoitteesta: <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>>

Pesäpuu ry: 2010. Lastensuojelun erityisosaamisen keskus. Saatavana osoitteesta <<http://www.pesapuu.fi/evaskori/>> Päivitetty 2010. Luettu 13.3.2018.

Pulkkinen Lea: 2018. Kohti yhteistä lapsikäsitystä. Työpaperi 12/2018. Terveyden ja hyvinvoinninlaitos. Helsinki.

Pölkki, Pirjo 2004: Lastensuojelun tutkimus- ja kehittämistoiminta. Teoksessa Puonti, Annamajja, Saarnio, Tuula & Hujala, Anne (toim.): Lastensuojelu tänään. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki. 270-313.

Pölkki, Pirjo, Vornanen, Riitta & Colliander, Riina 2016. Critical factors of intensive family work connected with positive outcomes for child welfare clients. *European Journal of Social Work*. 19: 3-4: 511.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2006. Lapsiasiavaltuutetun toimintakertomus vuodelta 2005. Sosiaali ja terveysministeriön selvityksiä. Helsinki. Saatavana osoitteesta: <<https://julkari.fi/handle/10024/114329>> Luettu 4.12.2017.

Sosiaali- ja terveysviraston toimintakertomus. Saatavana osoitteesta: <<https://www.hel.fi/sote/fi/esittely/julkaisut/toimintakertomukset/>> Luettu 4.12.2017.

Stenvall, Elina 2018. Yhteiskunnallinen osallisuus ja toimijuus. Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja poliittisuus arjen käytäntöinä. Akateeminen väitöstutkimus. Tampereen yliopisto. Johtamiskorkeakoulu. Tampere.

Syrjälä, Leena, Ahonen, Sirkka, Syrjäläinen, Eija & Saari, Seppo 1994. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Kirjayhtymä oy. Helsinki.

Thomas, Nigel 2007. Towards a theory of children's participation. *International journal of children's rights* 15:2. 199–218.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 5.painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012: Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa. Helsinki. Saatavana osoitteesta: <www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf>

Unicef n.d. Yleissopimus lasten oikeuksista. Helsinki. Saatavana osoitteesta: <<https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>> Luettu 4.12.2017.

United Nations 2011: Concludin Observations: Finland. Saatavana osoitteesta : <formin.finland.fi/public/download.aspx?ID=78467&GUID=%7BFD37A056-428E-4D25-A5B9-176DA70829D4%7D> Luettu 4.12.2017

Valtioneuvosto 2017: 46. Saatavana osoitteessa <<http://valtioneuvosto.fi/hallitusohjelman-toteutus/>> Luettu 15.1.2018.

Hei,

Olemme perhekuntoutuksessa kehittämässä toimintatapoja, jotta lapset voisivat osallistua entistä paremmin kaikkeen toimintaan perhekuntoutuksessa. Haluaisitko olla mukana kertomassa miten sinä haluaisit osallistua sinun kanssasi tehtävän lastensuojelun perhekuntoutuksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin? Saat itse päättää haluatko osallistua!

Sovin yhdessä vanhempiesi kanssa yhden tapaamiskerran. Minulla on mukana nauhuri, joka nauhoittaa yhteisen keskustelumme ja kamera jolla kuvaan tekemämme teoksen jos yhdessä piirrämme tai askartelemme jotakin. Tapaamisessa juttelemme ja piirrämme yhdessä noin tunnin, mutta voimme lopettaa aikaisemminkin, jos haluat.

Meidän yhteisen juttelemisen ja piirtämisen kautta kerään tietoa siitä, miten perhekuntoutuksessa voitaisiin entistä paremmin huomioida lapsille tärkeitä asioita. Minusta olisi mukavaa tavata sinut ja kuulla mitä sinä pidät tärkeänä kun lastensuojelun perhekuntoutustyötä suunnitellaan ja toteutetaan! Tervetuloa mukaan!

Jos haluat kuulla asiasta lisää vastaan mielelläni kaikkiin kysymyksiin!

Terveisin, Reetta Toivonen

Toimintaterapeutti, ympärivuorokautinen perhekuntoutus

Kuntoutuksen YAMK opiskelija Metropolia Ammattikorkeakoulu

p.

reetta.toivonen@hel.fi

Hyvä huoltaja,

Kutsun lapsesi kehittämään työkäytäntöjä jotka tukevat lapsen osallistumista päätöksentekoon Helsingin kaupungin lastensuojelun perhekuntoutuksessa.

Kehittäminen tapahtuu vaiheittain ja ensimmäisessä vaiheessa haluaisin haastatella lastasi. Haastattelu on toiminnallinen teemahaastattelu jossa lapsi saa kertoa haastattelun teemoista itselleen sopivalla tavalla. Me piirrämme tai mahdollisesti leikimme haastattelun aikana, miten lapsi haluaa. Haastattelun teemat ovat: 1) Miten lapsi on ollut mukana asettamassa perhekuntoutuksen tavoitteita. 2) Miten hän on osallistunut perhekuntoutuksen työskentelyn suunnitteluun. 3) Miten lapsi on osallistunut perhekuntoutuksen työskentelyyn. 4) Miten lapsi on ollut arvioimassa työskentelyä.

Kehittämiseen osallistuu myös perhekuntoutuksen työntekijöitä, joille järjestettäviin työpajoihin lasten haastatteluista saatu tieto viedään.

Haastattelu tapahtuu perhekuntoutuksen tiloissa, valitettavasti en voi korvata mahdollisia matkakuluja. Haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista ja voit halutessasi keskeyttää lapsen osallistumisen milloin tahansa ilman perusteluja. Myös lapsella on oikeus kieltäytyä tai keskeyttää osallistuminen milloin tahansa. Haastatteluun osallistuminen tai siitä kieltäytyminen ei vaikuta saamaanne perhekuntoutuspalveluun millään tavalla.

Haastattelu kestää noin tunnin. Haastattelu nauhoitetaan ja mahdolliset piirustukset valokuvataan. Saadun materiaalin käsittelemiseen ei käytetä ulkopuolisia henkilöitä ja aineisto tuhoetaan työn tekemisen jälkeen. Lastanne ei voi tunnistaa jälkikäteen aineistosta. Raporttiin kerätään lapsilta vain iät ja muut tunnistetiedot poistetaan. Haastattelu aineistot säilytän hyvää tutkimustapaa noudattaen lukitussa kaapissa ja sähköiset aineistot salasanan takana.

Haastattelu on osa opinnäytetyötäni Metropolia Ammattikorkeakoulun Kuntoutuksen ylemmän amk-tutkinnon opinnoissani. Tutkimussuunnitelman ovat hyväksyneet Metropolia ammattikorkeakoulun yliopettajat Elisa Mäkelä ja Salla Sipari ja sille on myönnetty tutkimuslupa Helsingin kaupungilta (päivämäärä). Valmis työ tulee olemaan

luettavissa sähköisessä muodossa ammattikorkeakoulujen Theseus- tietokannassa (www.theseus.fi).

Ohessa on suostumuslomake, jonka tarvitsen teiltä, mikäli lapsenne saa osallistua haastatteluun ja mikäli lapsenne itse haluaa osallistua. Ohessa on tiedote, jonka voi antaa lapselle luettavaksi ja/tai jonka voi lapsen kanssa yhdessä lukea. Pyydämme, että lapselta itseltä kysytään vapaaehtoista suostumusta osallistua haastatteluun.

Jos sinulle heräsi mitä tahansa kysyttävää, kerron mielelläni lisää kehittämistyöstäni.

Ystävällisin Terveisin, Reetta Toivonen

Toimintaterapeutti, ympärivuorokautinen perhekuntoutus

Kuntoutuksen YAMK opiskelija, Metropolia Ammattikorkeakoulu

p.

reetta.toivonen@hel.fi

Olen saanut, lukenut ja ymmärtänyt Helsingin kaupungin lastensuojelun perhekuntoutuksessa tehtävän lasten osallistumista vahvistan työkäytännön kehittämistä koskevan tutkimushenkilötiedotteen. Tiedotteesta on käynyt ilmi tutkimuksen tarkoitus, tietojen keräämisen menetelmät sekä niiden käsittelemiseen ja säilytykseen liittyvät seikat. Minulla on ollut mahdollisuus saada lisätietoja suullisesti.

Ymmärrän, että lapsen haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista ja voin keskeyttää hänen osallistumisen tai lapsi voi itse keskeyttää milloin tahansa perustelematta. Keskeytyksestä ilmoitan tutkimustyöntekijälle Reetta Toivoselle suullisesti tai kirjallisesti. Yhteystiedot löytyvät lomakkeen alalaidasta. Tätä suostumusta tehdään kaksi kappaletta. Toinen jää minulle ja toinen tutkimustyöntekijälle, joka tuhoaa asiakirjan opinnäytetyön tekemisen jälkeen.

Olen kysynyt lapseltani vapaaehtoista suostumusta haastatteluun (rasti ruutuun):

Vahvistan allekirjoituksellani suostumukseni lapseni osallistumiseen ja lapseni vapaaehtoisen osallistumisen haastatteluun.

Lapsen nimi

Päivämäärä ja aika

Suostumuksen antajan allekirjoitus ja nimenselvennys

Päivämäärä ja aika

Suostumuksen vastaanottajan allekirjoitus ja nimenselvennys

Reetta Toivonen

p.

reetta.toivonen@hel.fi

Hyvä perhekuntoutuksen työntekijä,

Kutsun sinut kehittämään työkäytäntöjämme niin, että lapsen osallistuminen päätöksen tekoon toteutuisi entistä paremmin.

Kehittäminen tapahtuu vaiheittain ja ensimmäisessä vaiheessa on kerätty tietoa asiakkailtamme miten he kokevat osallistumisen päätöksen tekoon. Nyt selvittämekin työntekijöiden näkemyksiä siitä mitkä asiat edistävät ja mitkä estävät lasten osallistumista päätöksen tekoon perhekuntoutuksessa.

Pyydän sinua seuraamaan työtäsi viikon ajan ennen yhteistä perjantai iltapäiväämme ja huomioimaan niitä kohtia joissa mielestäsi lapsen osallistuminen perhekuntoutusprosessin päätöksen tekoon onnistuu ja missä ei. Voit tehdä asiasta halutessasi itsellesi muistiinpanoja. Tärkeintä kuitenkin on, että otat nämä huomiot mukaan perjantai kokoukseen ja olet valmis yhdessä jakamaan niitä.

Perjantaikokouksessa learning cafeen avulla pohdimme miten lasten osallistuminen päätöksentekoon toteutuu meillä perhekuntoutuksessa. Learning cafeen loppukeskustelut nauhoitetaan ja siitä syntyneet posterit valokuvataan. Näitä aineistoja hyödynnetään kun myöhemmin tehdään suunnitelma, miten hyvät käytännöt saadaan meillä parhaalla mahdollisella tavalla elämään. Saadun materiaalin käsittelemiseen ei käytetä ulkopuolisia henkilöitä ja aineisto tuhoetaan työn tekemisen jälkeen

Tämä kehittämispaja on osa opinnäytetyötäni Metropolia Ammattikorkeakoulun Kuntoutuksen ylemmän amk-tutkinnon opinnoissani. Tutkimussuunnitelman ovat hyväksyneet Metropolia ammattikorkeakoulun yliopettajat Elisa Mäkelä ja Salla Sipari ja sille on myönnetty tutkimuslupa Helsingin kaupungilta (päivämäärä). Valmis työ tulee olemaan luettavissa sähköisessä muodossa ammattikorkeakoulujen Theseus-tietokannassa (www.theseus.fi).

Terveisin,

Reetta Toivonen

p.

reetta.toivonen@hel.fi

Suostumus tutkimukseen osallistumiseen

Olen saanut, lukenut ja ymmärtänyt Helsingin kaupungin lastensuojelun tehostetussa perhetyössä ja -kuntoutuksessa tehtävän lasten osallistumista vahvistan työkäytännön kehittämistä koskevan tutkimushenkilötiedotteen. Tiedotteesta on käynyt ilmi tutkimuksen tarkoitus, tietojen keräämisen menetelmät sekä niiden käsittelemiseen ja säilytykseen liittyvät seikat. Minulla on ollut mahdollisuus saada lisätietoja suullisesti.

Ymmärrän, että tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja voin keskeyttää osallistumiseni milloin tahansa perustelematta. Keskeytyksestä ilmoitan tutkimustyöntekijälle Reetta Toivoselle suullisesti tai kirjallisesti. Yhteystiedot löytyvät lomakkeen alalaidasta. Tätä suostumusta tehdään kaksi kappaletta. Toinen jää minulle ja toinen tutkimustyöntekijälle, joka tuhoaa asiakirjan tutkimuksen tekemisen jälkeen. Suostun osallistumaan tutkimukseen vapaaehtoisesti.

Päivämäärä ja aika

Suostumuksen antajan allekirjoitus

Päivämäärä ja aika

Suostumuksen vastaanottajan allekirjoitus

Reetta Toivonen

reetta.toivonenel.fi

p.

Teema 1) Lapsen osallistuminen perheelle asettavien tavoitteiden laatimiseen perhekuntoutuksessa

- Silloin kun te tulitte tänne, olitko mukana kun mietittiin mitä teidän perhe harjoittelee perhekuntoutuksessa? (Jos lapsi on ympärivuorokautisessa perhekuntoutuksessa)
- Silloin kun (työntekijöiden nimet) alkoivat käydä teillä kotona olitko mukana kun mietittiin mitä teidän perhe harjoittelee yhdessä (työntekijöiden nimet) kanssa?
- Millaista se oli?
- Keitä oli mukana miettimässä?

Teema 2) Lapsen osallistuminen työskentelyyn perhekuntoutuksessa

- Mitä sinun kanssasi on tehty perhekuntoutuksessa?

Teema 3) Lapsen osallistuminen työskentelyn suunnitteluun perhekuntoutuksessa

- Oletko saanut itse ehdottaa mitä perhekuntoutuksessa tehdään?
- Kenelle voisit ehdottaa?

Teema 4) Lapsen osallistuminen työskentelyn arviointiin perhekuntoutuksessa

- Oletko kertonut jollekin millaista perhekuntoutus on sinun mielestäsi ollut?
- Oletko kertonut jollekin onko perhekuntoutuksesta ollut apua sinun perheelle?
- Kenelle voisit kertoa?
- Jos saisit toivoa miten kertoisit hänelle? Keitä muita olisi sinun kanssa kertomassa?

Lasta tulee uskoa
Huomioidaan lapsen kehitys
Päättäminen ja osallistuminen ovat eri asioita
Vanhempien tarvitsevuus ei voi sivuuttaa lasta
Lapsen ajasta pidettävä huoli
Lapsen tarve ja tahto voivat olla eri asioita
Lapseen luodaan suhde
Mennään lapsen maailmaa, ei pakoteta häntä aikuisten
maailmaan
Nostetaan lapsi esiin työntekijälle + vanhemmalle
Osallisuus ja kuulluksi tuleminen tulee osallistumisesta

<p>Lapsi on fyysisesti paikalla, huomioitava kun tapaamisien aikatauluista sovitaan Toiminnallisuus (kortit, kuvat, hymiöt, piirtäminen, askartelu, sadutus, juhlat, retket) Perhearviointi Tilat (onko pakko istua?) Lapselle kerrotaan, että hänellä on lupa kertoa myös kurjia asioita, antaa palautetta Lapselta kysytään Miten huomioida lapset kenellä ei kieltä? (pienetkin lapset osaavat näyttää mitä haluavat) Muistetaan ruoan merkitys</p>		
<p>SUUNNITTELU</p> <ul style="list-style-type: none">- Lapsi mukaan kuntoutussuunnitelman tekoon• lapsen kanssa kirjataan mitä tehdään ja miksi- Lapsi mukaan aloitusneuvotteluun• mahdollisuus olla osan aikaa• toiminnallinen osuus- Lapselta kysytään mitä toivot- Lapselta kysytään minkälaista muutosta toivot perheessäsi tapahtuvan- Viikko-ohjelman teko yhdessä koko perheen kanssa	<p>TOTEUTUS</p> <ul style="list-style-type: none">- Monipuolista toimintaa- Iloa tuottavaa toimintaa	<p>ARVIOINTI</p> <ul style="list-style-type: none">- Ohjaaja turvaa lapselle mahdollisuuden antaa palautetta- Lapselta kysytään palautetta- Lapselta kysytään mitä hän on tehnyt ja miten se on vaikuttanut hänen perheeseen- Yhteenvetoon kirjataan lapsen näkemys työskentelystä